

تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان

نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

مُحی‌الدین آقاداودی^۱

ایمان زکریایی کرمانی^۲

چکیده

یکی از مهم‌ترین مشخصه‌های معماری عصر صفویه، پیوستگی بناها با تزئینات خوشنویسی و کتیبه‌ها است. مدارس و مسجد- مدرسه‌ها به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین گونه بناهای مذهبی که دو بعد عبادت و علم را توأمان دارا هستند دربردارنده نمونه‌های بسیار شاخصی از هنر کتیبه‌نگاری می‌باشند. در این میان مسجد- مدرسه چهارباغ اصفهان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بناهای فوق‌الذکر است؛ با ذکر این مقدمه پیرامون ضرورت موضوع، هدف از پژوهش حاضر ضمن مطالعه مضامین به‌کاررفته در کتیبه‌های این بنا، تحلیل و تبیین کارکردهای کتیبه‌ها، در راستای شناخت بهتر جنبه‌های فرای ظاهر آن‌هاست. مراحل ذکرشده شرایطی را ایجاد می‌کند تا پاسخ‌گویی به پرسش اصلی پژوهش یعنی این که مضامین به‌کاررفته در کتیبه‌های این بنا کدام اند و این کتیبه‌ها دارای چه کارکردهایی هستند، در دسترس قرار گیرد. تحقیق توسعه‌ای حاضر از حیث روش، توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری اطلاعات به شیوه میدانی و کتابخانه‌ای صورت پذیرفته است همچنین یافته‌ها به روش کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. نتایج پژوهش حاضر گویای آن است که مهم‌ترین مضامین به‌کاررفته شامل مضامین قرآنی، احادیث و روایات، مدح پیامبر (ص)، حضرت علی (ع) و دیگر ائمه اطهار و اطلاعاتی پیرامون حامی، مجری و واقف بنا می‌باشد؛ که در قالب متون عربی و ادبیات منظوم و منثور فارسی بیان شده است، در حوزه کارکردها نیز دو جنبه محتوا و ساختار ظاهری کتیبه‌ها مورد توجه قرار گرفته و ناظر بر کارکردهای پنهان و آشکار در آن‌هاست که در قالب هفت دسته شامل ارتباطی، تعلیمی، زیبایی شناسانه، اخلاقی- مرامی، الگوسازی، نمادین و تقدس‌گرایی، قرار می‌گیرند؛ لازم به ذکر است که کارکرد تعلیمی و زیبایی شناسانه شاخص‌تر از سایرین هستند.

اهداف پژوهش:

- ۱- گونه‌شناسی مضامین و دورن مایه کتیبه‌های بنای علمی-مذهبی چهارباغ به‌عنوان نمونه‌ای شایسته از بناهای علمی- مذهبی عصر صفویه در اصفهان.
- ۲- تحلیل کارکردهای کتیبه‌های بنای مذکور در بعد محتوا و ساختار و تناسب با کاربری بنا و تبیین الگویی در راستای ارتقای دانش مخاطبان

۱- پژوهشگر دکترای تخصصی، رشته تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، دانشگاه شاهد تهران، تهران، ایران،

m.aghadavoudi@shahed.ac.ir

۲- استادیار دانشکده صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران i.zakariaee@aui.ac.ir

سؤالات پژوهش:

- ۱- مضامین به کاررفته در کتیبه‌های مسجد-مدرسه چهارباغ شامل چه مواردی می‌باشند؟
- ۲- کارکردهای کتیبه‌های بنای علمی-مذهبی چهارباغ با در نظر گرفتن بعد محتوایی و ساختاری شامل چه مواردی است؟

کلیدواژگان: دوره صفویه، تزئینات معماری، کتیبه، مدارس عصر صفویه، مسجد-مدرسه چهارباغ اصفهان،

مقدمه

شکوه و زیبایی معماری ایران، به‌ویژه در دوران اسلامی، به تزئین و آرایش آن با جلوه‌های مختلف خطوط و نقوش بستگی دارد و هنرهای مقدس اسلامی، از هنرهای تزئینی و کاربردی گرفته تا احداث زیباترین بناهای مذهبی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند (Pope, 1994: 88). از مهم‌ترین خصوصیات معماری بناهای مذهبی ایران، پیوستگی و تناسب تزئینات کتیبه‌ای با عملکرد بناهای ساخته‌شده است (شایسته فر، ۱۳۸۶: ۲۲). این تزئینات علاوه بر زیبایی، تقدس و تشخیص خاصی به بناها می‌بخشد. به‌نحوی که با استناد به شواهد موجود می‌توان این‌گونه تحلیل کرد؛ که این تزئینات در جهت پیوند بنا با مذهب، مهم بوده است؛ و هدف اصلی از این تزئینات، بیش از آن‌که آشکار ساختن بنا باشد، پوشاندن آن است. به این جهت ارتباط بین اسلام با هنر و معماری، کاربردی معناگرا پیدا می‌کند (کیانی، ۱۳۷۶: ۹).

کتیبه‌ها در واقع یکی از مهم‌ترین اجزاء ثبت تاریخی در کنار نسخه‌های خطی، سکه‌ها، سفال و غیره بوده‌اند؛ که نقش اساسی در آشکار کردن هویت بنا، تاریخ ساخت، روش اداره، حامی و پشتیبان از جمله در حوزه وقف دارند. همچنین کتیبه‌ها، ارائه‌دهنده اطلاعاتی هستند که شناخت ما را نسبت به زیرساخت‌های مذهبی، اقتصادی، سیاسی در ساخت یک بنا ارتقا می‌دهند (بیزی، ۱۳۸۸: ۸۲). وجود کتیبه در معماری اسلامی از ویژگی‌های بارز و مهم هر بنا است. کتیبه‌های تزئینی بناهای اسلامی که به شیوه گچ‌بری، آجرکاری، حکاکی سنگ و به‌خصوص کاشی‌کاری اجرا شده‌اند. نمایشی شگفت از زیبایی‌ها را پدید آورده‌اند. کتیبه‌ها در دوره‌های اسلامی، علاوه بر کاربرد زیبایی شناسانه که حاصل وحدت عناصر خط و نقش در آن‌هاست. وسیله‌ای هستند، پیام‌رسان و انعکاس‌دهنده کلام خدا، سخنان اولیاء (مکی نژاد، ۱۳۸۶: ۸۷) ادعیه اسلامی و دیگر مضامین وابسته به دین و مذهب. به‌طور کلی می‌توان کتیبه‌ها را بر اساس نوع خط، جنس و نوع مصالح، نوع بنا، کاتبان و از همه مهم‌تر، موضوع و مضامین نهفته در آن‌ها می‌توان تقسیم‌بندی نمود (مکی نژاد، ۱۳۸۸: ۸۷). اصفهان که از مهم‌ترین شهرهای دوران اسلامی است. در عهد صفویه به سبب موقعیت ویژه در معماری رونق خاصی یافت.

از ویژگی‌های بنیادی معماری اصفهان در این دوره، توجه و تأکید بر عنصر تزئین است، کتیبه نیز به‌عنوان یکی از شاخصه‌های تزئین در معماری شناخته می‌شود؛ که با رسمیت یافتن مذهب شیعه در عهد صفویه، تغییرات مضمونی چشمگیری را تجربه کرده است، از این‌رو بناهای اصفهان در این دوره منبع مهمی برای بررسی مضامین شیعی در معماری اسلامی ایران به شمار می‌رود. از مهم‌ترین بناهای مذهبی که رشد و رونق بی‌نظیر آن را در

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد-مدرسه چهارباغ

معماری اصفهان عصر صفویه شاهد هستیم، مدرسه‌ها (مسجد-مدرسه‌ها) هستند؛ که دارای کتیبه‌های کاشی‌کاری چشم‌نوازی با مفاهیم و مضامین دینی و علمی می‌باشند. پژوهش حاضر تلاش دارد در جهت هدف اصلی خود که مطالعه مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مسجد-مدرسه چهارباغ است، ضمن بازشناسی مختصر کتیبه‌نگاری اسلامی به‌خصوص در عصر صفویه، به معرفی اجمالی مدارس عصر صفویه و مسجد-مدرسه چهارباغ پرداخته و پس از آن مضامین موجود در این کتیبه‌ها را به‌صورت منسجم در قالب متن و جدول دسته‌بندی نماید. بخش دیگر رسالت این پژوهش، مطالعه کارکردهای گوناگون کتیبه‌های فوق‌الذکر است که در قالب یک دسته‌بندی هفت‌گانه و با ارائه جدول ارائه می‌گردد. لازم به ذکر است که معادل این‌گونه دسته‌بندی در پژوهش‌های پیشین به‌ندرت مشاهده شده است. مکمل مباحث نیز بخش تحلیل و نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد برای کارهای پژوهشی آتی خواهد بود.

پیشینه تحقیق

برای شناخت بهتر پیشینه پژوهش حاضر، با توجه به اجزاء اصلی عنوان یعنی کتیبه‌ها و مدارس عصر صفویه، منابع موجود را می‌توان به دودسته کلی تقسیم نمود: دسته اول پژوهش‌هایی که در مورد کتیبه‌ها و ویژگی کتیبه‌نگاری در عصر صفویه به انجام رسیده است و دسته دوم تحقیقات پیرامون مدرسه‌سازی صفویه و مسجد-مدرسه چهارباغ می‌باشد.

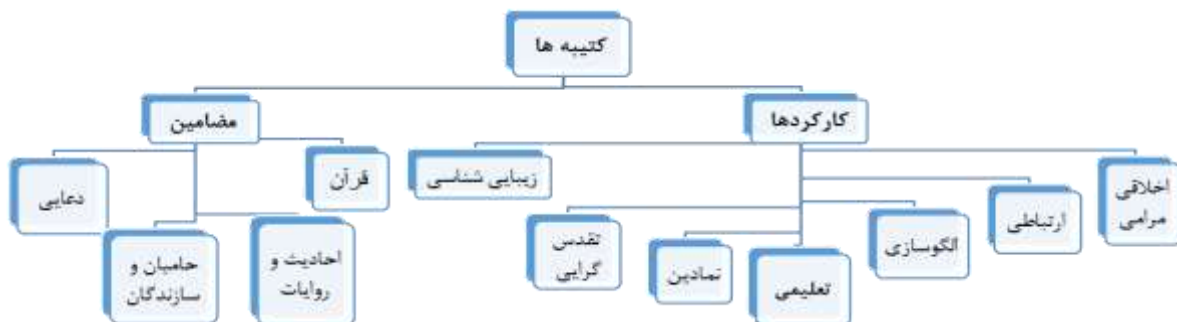
با توجه به اهمیت چشمگیر، کتیبه‌ها از جنبه تزئینی و کارکردی، در بناهای دوره اسلامی و دیگر دوره‌ها، پژوهش‌های گوناگونی در قالب مقاله، کتاب و پایان‌نامه پیرامون آن‌ها صورت گرفته است. از جمله: شایسته فر (۱۳۸۰) در مقاله‌ای با عنوان جایگاه قرآن، حدیث و ادعیه در کتیبه‌های اسلامی و همچنین در مقاله‌ای دیگر با عنوان بررسی محتوایی کتیبه‌های مذهبی دوران تیموریان و صفویان (۱۳۸۱) به معرفی اجمالی ساختار کتیبه‌ها و درون‌مایه (مضمون) آن‌ها با تأکید بر دو دوره تاریخی تیموریان و صفویان پرداخته است. مهم‌ترین نتایج حاصل‌شده در این مقاله از این‌قرار است که مفاهیم و مضامین مذهبی از جمله: آیات قرآن، احادیث و روایات و ادعیه کاربرد چشمگیری در کتیبه‌های بناهای عصر تیموریان و صفویان داشته‌اند؛ و شماری از آیات قرآن به‌صورت الگو در کتیبه‌های بناهای گوناگون تکرار شده‌اند. علاوه بر این مجموعه مقالاتی در قالب کتاب با تلاش جمعی از پژوهشگران (۱۳۸۵) با عنوان: مجموعه مقالات متون و کتیبه‌های دوران اسلامی منبع مهم دیگر در مورد کتیبه و خوشنویسی، صحرگرد (۱۳۸۶) با عنوان مجموعه مقالات خوشنویسی است. این کتاب حاوی چهارده مقاله است که از آن میان پنج مقاله پیرامون کتیبه و کتیبه‌نگاری و مابقی در مورد خوشنویسی و زندگی‌نامه خوشنویسان است. از جمله این مقالات، مکی نژاد (۱۳۸۶) با عنوان طبقه‌بندی کتیبه‌ها در معماری دوره صفویه است که در آن کتیبه‌های موجود در عصر صفویه را به‌صورت کلی بر اساس مصالح، ساختار و مفاهیم دسته‌بندی نموده است. مهم‌ترین نتایج حاصل‌شده در این مقاله به این شکل است که باوجود دسته‌بندی‌های گوناگون کتیبه‌ها در معماری عصر صفویه بهترین و جامع‌ترین روش دسته‌بندی این کتیبه‌ها دسته‌بندی آن‌ها بر اساس نوع خط است؛ که دیگر ویژگی‌ها را نیز در بردارد.

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد-مدرسه چهارباغ

درباره پیشینه پژوهش در مورد مدرسه چهارباغ می‌توان به ریاحی (۱۳۷۹) اشاره داشت که در مقاله‌ای با عنوان مدرسه چهارباغ که بیشتر بر طبق متن وقف نامه بنا انجام گرفته و رویکرد تاریخی-توصیفی دارد، حاوی اطلاعاتی در مورد تاریخ ساخت، موقوفات، نحوه حمایت و غیره است؛ و مهم‌ترین نتایج حاصل در آن بدین شرح است که رشد و رونق ساخت مدارس و بناهای مذهبی رابطه مستقیمی با مسئله وقف داشته است و بسیاری از این بناها توسط شاه، درباریان و بعضاً افراد عام وقف گردیده‌اند؛ و نکته دیگر این‌که موقوفات زنان عصر صفویه نقش مهمی در معماری بناهای مذهبی و به‌خصوص مدارس داشته است. همچنین، ساختار ظاهری بنا از جمله وسعت، سبک معماری و اجزاء ارائه می‌دهد. درون‌مایه این مقاله بیشتر بر طبق متن وقف نامه می‌باشد. مقاله دیگر که برای شناخت بهتر مسجد- مدرسه چهارباغ و به‌خصوص، تزئینات کتیبه‌های آن می‌توان نام برد، کیانمهر و تقوی نژاد (۱۳۹۰) با عنوان مطالعه تطبیقی مضامین کتیبه‌های کاشی‌کاری مدرسه چهارباغ اصفهان و باورهای عصر صفویه است؛ که در آن اطلاعاتی دقیقی در مورد معرفی کلی بنا و مضامین گوناگون کتیبه‌های به‌کاررفته در این بنا وجود دارد که در قالب جداولی به‌صورت مفصل ارائه شده‌اند و نتیجه حاصل از این‌قرار است که مضامین و کتیبه‌های بناهای مذهبی عهد صفویه و به‌خصوص مسجد- مدرسه چهارباغ ارتباط نزدیکی با سیاست مذهبی شاهان صفوی و رواج مکتب شیعه دارد. طبق مطالعات انجام گرفته در مورد پیشینه یابی مقاله حاضر این‌گونه به نظر می‌رسد که با در نظر گرفتن خلأ نسبی تحقیقات در مورد مسجد-مدرسه‌ها، در میان پژوهش‌های حاضر نیز کمتر پژوهشی نگاهی همه‌جانبه و چندبعدی بر کتیبه‌های مسجد- مدرسه‌های اصفهان و به‌خصوص مسجد- مدرسه چهارباغ داشته است؛ که با توجه به اهمیت فراوان این بناها در عهد صفویه مطالعه و تحلیل در این مورد مهم و ضروری به نظر می‌رسد.

روش تحقیق

روش انجام تحقیق در پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیل است و با مطالعات میدانی به‌صورت حضور و مشاهده مستقیم نگارندگان در بنای مسجد- مدرسه چهارباغ صورت پذیرفته است. در قسمت مطالعات کتابخانه‌ای نیز از منابع مختلفی همچون: کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها، طرح‌های تحقیقاتی و همچنین پایگاه‌ها و سایت‌های اطلاعاتی معتبر و منابع مشابه دیگر در عرصه مطالعات معماری، کتیبه‌ها، تزئینات و اطلاعات تاریخی استفاده شده است.

(نگارندگان: ۱۳۹۵)

نمودار ۱. طرح‌واره مفهومی پژوهش

۱- کتیبه‌نگاری در معماری اسلامی و دوره صفویه

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

در میان هنرها، خوشنویسی را می‌توان مهم‌ترین صورت تجلی روح اسلامی به شمار آورد (شیمل، ۱۳۸۰: ۱۱). در هنر اسلامی، خوشنویسی یکی از زیباترین و پرمعناترین شاخه‌هاست که به‌تنهایی یا همراه با سایر شاخه‌های آن تجلی می‌یابد. در دوران اسلامی به علت اهمیت هنر خوشنویسی از یک‌سو و تحریم هنر نقاشی از سوی دیگر، هنر کتیبه‌نگاری بیش‌ازپیش اهمیت پیدا نمود (حسینی و طاووسی، ۱۳۸۵: ۵۸)؛ و به‌عنوان یکی از ساحت‌ها و مهم‌ترین جایگاه‌های خوشنویسی، به حساب می‌آمده‌اند. تزئینات کتیبه‌ای معماری اسلامی مانند آجرکاری، گچ‌بری، حکاکی سنگ و به‌خصوص کاشی‌کاری، گاهی با کاربرد مجزا و در جایگاهی دیگر در تلفیق با یکدیگر نمایشی شگفت‌انگیز از زیبایی‌ها پدید آورده است (شایسته فر، ۱۳۸۶: ۲۴)؛ بنابراین هنرمند مسلمان همیشه به فکر ابداع بوده و با در کنار هم قرار دادن حروف و اشکال تصویری گوناگون، نقوشی بدیع و جذاب پدید آورده است. در مورد اهمیت کتیبه‌ها می‌توان گفت: که کتیبه‌ها تنها عناصر بصری هستند که به شکل مستقیم حامل معنا هستند؛ و از دو جنبه، تصویری (ظاهری) و محتوا، دارای اهمیت زیادی در بناهای دوره اسلامی ایران می‌باشند. کتیبه‌های بناهای اسلامی حتی از نگاه غیرمسلمانان نیز بااهمیت و جالب‌توجه هستند. پوپ در این زمینه می‌گوید: «کتیبه‌ها که در پیچیدگی خطوط هیجان زیادی پدید می‌آورند، باید واقعاً در جایگاه خود موردبررسی قرار گیرند. آن‌ها در مقام طرح ناب درخور بیشترین تحسین هستند، ولی درعین‌حال مسلمانان آن‌ها را دارای خواص باطنی می‌دانند» (پوپ، ۱۳۸۷: ۱۵). از دیدگاه او پیچیدگی‌های فنی خط، ناب بودن طرح‌ها و خواص باطنی کتیبه‌ها، اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند. هنرنوی استیرن یکی دیگر از محققان هنر ایرانی، در مورد علت رونق و اهمیت هنر کتیبه‌نگاری در دوران اسلامی ایران چنین می‌نویسد «خالی از حقیقت نیست که مسلمانان ایرانی، از سویی دیگر نزدیکی به منابع هنر اقوام چادرنشین، حس و ذوق خود را که به علت ارتباط با ذهنیت عمیقاً هندسی و ریاضی و محاسبه که به تزئینات تجریدی گرایش داشت، در این قلمرو به پرواز درآوردند و هر محدودیتی را از سر راه برداشتند» (استیرن، ۱۳۷۷: ۱۱۱).

ماهیت و زیبایی کتیبه‌ها به عوامل مختلفی بستگی دارد: متن و محتوا، نوع خط، ترکیب و تناسب، نوع مواد و مصالح، اجرای دقیق و ظریف و عوامل دیگری که هر یک سهمی در زیبایی نقش کتیبه بر عهده‌دارند. از میان همه این‌ها مضمون و خط، نقش مهم‌تری را دارا هستند (مکی نژاد، ۱۳۸۸: ۳۰). از اهداف دیگر کتیبه‌ها، ایجاد فضای معنوی با بهره‌گیری از آیات و روایات است؛ و از طرف دیگر در کتیبه‌ها اطلاعات مهم تاریخی نهفته است، «کتیبه‌ها از آنجایی که جزء مستندترین مدارک در پژوهش درباره یک بنا هستند، موردتوجه می‌باشند و همواره بر نقل و قول‌های تاریخی رجحان دارند» (بهپور، ۱۳۸۴: ۸۴). بسیاری از تحولات و اطلاعات جامعه و عوامل بسترساز ساخت یک بنا را می‌توانیم در کتیبه‌ها جست‌وجو کنیم (مکی نژاد، ۱۳۸۸: ۳۱).

ازجمله مهم‌ترین ادوار هنر کتیبه‌نگاری دوران اسلامی، دوران صفوی و قاجار است؛ که ارتباط مستقیمی با خوشنویسی این عهد دارد. درواقع خوشنویسی یکی از مهم‌ترین هنرهایی است که در این عهد به اوج ترقی و تکامل خود دست‌یافت (حسینی و طاووسی، ۱۳۸۵: ۶۰)؛ و ارتباط بیش‌ازحد آن با معماری به صورتی است که در دوره‌های قبل و بعدازآن کمتر نظیر آن دیده‌شده است؛ و درواقع هنر کتیبه‌نگاری بنایی در این دوره انعکاس یافته است؛ و این یکی از تحولات خاص کاشی‌کاری این دوره به شمار می‌آید (اسکارچیا، ۱۳۷۶: ۹). کمتر بنایی را در این دوره می‌توان یافت که در آن از تزئین کتیبه‌ای که به‌خصوص با خط ثلث و اغلب بر زمینه کاشی لاجوردی،

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان

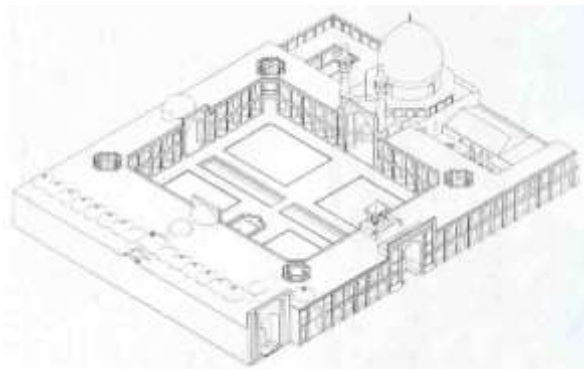
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

نگاشته می‌شد، استفاده نشده باشد. صفویان نه تنها از لحاظ سیاسی و اعتقادی بلکه در سایر ابعاد هنری و فرهنگی ایران نیز نقش مهمی را ایفا کرده است. در این زمان است که فرهنگ هنری ایران که از سده‌های پیشین شده بود، وارد دوره جدیدی از شکوه و عظمت گردید (همان: ۵).

۲- مدارس (مسجد- مدرسه‌های) عصر صفویه

نخستین مبتکران ایجاد مدارس (به‌طور مستقل) در جهان اسلام، دو امپراتوری هم‌عصر یعنی فاطمیان در مصر و سلجوقیان در ایران بودند و این سنت به‌مرور در سایر جوامع اسلامی گسترش یافت. به هنگام احداث اولین مدارس، معماری اسلامی به روش و الگوهای خاص خود نائل شد و در این هویت تمامیت یافته، نوعی توانایی تبادل‌پذیری را نیز متبلور ساخت (لولوی، ۱۳۷۹: ۱۲۳). تحت این شرایط، مدارس به‌طور کامل ماهیتی اسلامی به خود گرفته و کمتر از سایر بناها از خصلت‌های منطقه‌ای برخوردار شد، بنابراین مدارس، هم به جهت هویت و هم به لحاظ عملکردی، تجربه‌ای اکثراً اسلامی بوده‌اند.

با ساخت مدارس عهد صفویه در اصفهان، وجهه مناسب‌تری برای مدارس ایرانی فراهم شد. بی‌تردید، شمار فراوان مدارس، در شهرهایی که پایتخت صفویان بودند و به‌خصوص اصفهان، نشان از ارزشی دارد که این شاهان برای علم و علم‌آموزی قائل بودند چنان‌که در قرن یازدهم

ه.ق تعداد بسیاری مدرسه و مسجد- مدرسه در اصفهان بنا شد (یاوری و حکاک باشی، ۱۳۹۰: ۱۹۱). کافی است به سفرنامه‌های سیاحان غربی، از این منظر نگاه کنیم، برای نمونه، کمپفر سیاح آلمانی چنین نوشته است: «شهرهای ایران پر است از مدرسه و موقوفه، تنها در اصفهان که پایتخت است و شهری است باشکوه و بزرگ، در حدود یک‌صد موقوفه

قابل‌ملاحظه وجود دارد...از نظر شکوه و جلال و طرز ساختمان، مدارس ایرانی سخت بر مدارس عالی‌ه‌ی ما برتری دارند» (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۴۰). از نمونه‌های مدارس در اصفهان می‌توان از مدرسه جده کوچک در سال ۱۰۵۸ ه.ق (۱۸۴۸ م) نام برد که به دست مادر بزرگ شاه‌عباس دوم با گنجایش ۶۷ نفر محصل بنا شد و دیگر مدارس همچون: مدرسه صدر، مدرسه جده‌ی بزرگ، مدرسه ملا عبدالله و مدرسه غزنگران و بسیاری دیگر از مدارس دیگر که بعضاً در کنار دیگر عناصر شهری قرار گرفته‌اند و هر کدام دارای ویژگی‌ها، شاخصه‌ها، بنیان خاص و البته علت نام‌گذاری منحصر به فردی هستند. از ویژگی‌های مدارس یادشده فرای معماری جالب و قابل‌توجه، تزئینات کاشی‌کاری و کتیبه‌های این مدارس است که توسط خطاط هنرمند و نام‌آور زمان محمدرضا امامی و دیگر اساتید شاخص خوشنویسی عصر صفویه به نگارش درآمده‌اند.

۱-۲ معرفی کلی مسجد- مدرسه چهارباغ

بزرگ‌ترین نمونه توسعه شهری با حفظ ارزش‌های گذشته که آخرین دستاورد مهم معماری دوره صفویه را نشان می‌دهد مربوط به مجموعه مادرشاه، در میان باغ بلبل در جوار چهارباغ می‌باشد. «این مجموعه یادآور شکوه آثار شاه‌عباس اول و دربردارنده یک مسجد-مدرسه به نام (مادرشاه)، یک کاروانسرا، (اسطبل‌ها) و یک بازار بود»

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان

نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

(بلروام، بلوم، ۱۳۸۱: ۴۹۱). مسجد- مدرسه چهارباغ که مهم‌ترین و شاخص‌ترین بنای این مجموعه به حساب می‌آید، حدفاصل خیابان چهارباغ و کاروانسرای عباسی قرار دارد که «در فاصله سال‌های ۱۱۱۶ تا ۱۱۲۶ ه.ق به دستور شاه سلطان حسین برای تدریس و تعلیم طلاب علوم دینی بنا شده است» (موسوی فریدنی، ۱۳۷۸: ۱۰۷). در طول ضلع شمالی این بنا، بازارچه بلند یا شاهی قرار گرفته که سال‌های بسیار است که به بانام بازار هنر در میان عموم معروف هست (خانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۸). این بازار در دوطبقه ساخته شده است و در میان آن چهارسوقی با گنبد بزرگ وجود دارد که به‌وسیله دری مجلل و خاتم‌کاری شده با ضلع شمالی مدرسه (ورودی فرعی) ارتباط پیدا می‌کند (ریاحی، ۱۳۸۵: ۲۰۷). این نهاد آموزشی- مذهبی اگرچه به نام‌های (چهارباغ) و (سلطانی) نیز نامیده شده، اما به دلیل پشتوانه‌های بسیار مهم و قابل‌اعتنایی که مادر شاه سلطان حسین آخرین پادشاه رسمی این سلسله (۱۱۳۵ - ۱۱۰۵ ه.ق) برای این مدرسه مقرر کرده، به مدرسه مادرشاه هم معروف گردیده است.

وسعت مسجد- مدرسه چهارباغ د حدود ۹۰ در ۹۵ (۸۵۵۰ مترمربع) و ابعاد حیاط مرکزی یا صحن آن در حدود ۶۰ در ۶۵ متر (۳۹۰۰ مترمربع) ذکر شده است (بمانیان و همکاران ۱۳۹۰، ۲) همچنین از نکات جالب‌توجه قرارگیری سمبلی از چهارباغ در اندازه کوچک‌تر در خود بنا است. بازتاب عظمت این بنا در سخن بزرگان بسیاری آمده است برای مثال: راجر سیوری مسجد- مدرسه چهارباغ را باشکوه‌ترین بنایی می‌داند که به دست جانشینان شاه‌عباس اول در اصفهان ساخته شده است (سیوری، ۱۳۷۲: ۱۶۵). پروفیسور نصر، این مدرسه را حاصل شکوفایی سازمان‌های تعلیماتی شیعه و جزء شاهکارهای هنر اسلامی می‌داند (نصر، ۱۳۵۹: ۶۴). جذابیت و شکوه این نهاد آموزشی-مذهبی از جهات مختلف در بینندگان خود آن قدر تأثیر گذاشته و می‌گذارد که هیچ‌یک از بناهای تاریخی اصفهان به‌اندازه این بنا شور و شوق شاعرانه جهانگردان را برنینگخته است. به‌عنوان مثال دیولافو، گوینو و فلاندن این بنا را بسیار دلپذیر، جذاب و سحرآمیز توصیف کرده‌اند (ریاحی، ۱۳۸۵: ۲۰۱).

یکی از مهم‌ترین مشخصه‌های معماری بناهای عصر صفویه، پیوستگی و همراهی بناها با تزئینات خوشنویسی و کتیبه‌ها است (شایسته فر، ۱۳۸۴: ۹۱). مدرسه چهارباغ دارای کتیبه‌های زیبا و متعددی است که نمونه‌های آن را بر بستر چوب، سنگ، فلز و کاشی می‌توان مشاهده نمود که با خطوط ثلث، کوفی و نستعلیق اجرا شده‌اند (کیانمهر و تقوی نژاد، ۱۳۹۰: ۱۳۹). از جمله نمونه‌ها می‌توان به کتیبه‌های نستعلیق موجود در دست‌اندازهای چوبی غرفه‌های شش‌گانه اطراف سرسرای مدخل ورودی، با اشعاری به خط محمدصالح اصفهانی و کتیبه‌های سنگاب وسط سرسرای مدرسه اشاره داشت؛ که شامل صلوات بر چهارده معصوم است (هنرفر، ۱۳۴۴: ۶۹۵-۶۹۷). علاوه بر این‌ها از کتیبه‌هایی با خطوط ثلث در قسمت‌هایی همچون ایوان جنوبی، فضای درون گنبدخانه، شبستان، ساقه گنبد و به‌منظور بازنمایی آیات قرآنی، احادیث و روایات دینی بهره برده شده است، کتیبه‌های نستعلیق به ذکر اشعاری در مدح و ستایش حضرت علی (ع) به‌عنوان امام اول شیعیان و نماد سیاست شیعه‌گری در عصر صفویه و شاه سلطان حسین به‌عنوان بانی و حامی اصلی بنا اختصاص یافته است که در نمای غربی شامل مدخل و هشتی ورودی به چشم می‌خورد و کتیبه‌های کوفی نیز که عمدتاً به هدف نگارش اسماء و صفات الهی و سوره‌های کوتاه قرآن به‌کاررفته است، تقریباً در تمامی قسمت‌های بنا و به‌طور شاخص در نمای داخلی ایوان شرقی وجود دارد. کتیبه‌های این بنا بخشی از تزئینات آن هستند که با مضامین و مفاهیم خاصی نقش بسته‌اند

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان

نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

نکته قابل توجه اینکه نحوه انتخاب متون برای کتیبه‌ها و حتی محل قرارگیری کتیبه بسیار دقیق انجام گرفته است به گونه‌ای که با مطالعه و بررسی این کتیبه‌ها متوجه ارتباط چشمگیر میان کارکرد بنا و کارکرد و درون‌مایه (مضامین) کتیبه‌های به کاررفته در آن‌ها می‌شویم.

ذکر این نکته ضروری است که علت ذکر نام مسجد- مدرسه برای این بنا علاوه بر ساختار معماری آن به دلیل ذکر این مطلب در کتیبه ذیل است؛ که در سرسرای شمالی مدرسه و به خط محمدصالح اصفهانی به سال ۱۱۱۸ و ۱۱۱۹ هـ.ق

ساخت باهم مسجد و مدرسه چو علم با عمل شد بتوفیق الهی کامیاب نشاتین

۳- طبقه‌بندی کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ

با توجه به تنوع چشمگیر هنر کتیبه‌نگاری در مسجد- مدرسه چهارباغ که به‌عنوان سمبل و نمادی شایسته از تزئینات معماری عصر صفویه و آینه تمام نمای کتیبه‌نگاری این عصر می‌توان از آن نام برد، کتیبه‌های این بنا را به‌طور کلی می‌توان به دو صورت تقسیم‌بندی نمود. دسته اول طبقه‌بندی بر اساس مضامین و درون‌مایه کتیبه‌ها و دسته دوم طبقه‌بندی بر اساس کارکردهای آن‌ها که به همراه جداولی در ادامه ارائه می‌گردد.

۳-۱- طبقه‌بندی مضمونی (موضوعی)

۳-۱-۱- کتیبه‌های قرآنی: با توجه به تحقیقات انجام گرفته، آیات قرآنی به‌عنوان بیشترین تزئین بنایی سطوح خارجی و داخلی ساختمان‌ها کاربرد داشته است. کتیبه‌های قرآنی اغلب دربرگیرنده جملاتی در اظهار ایمان و اعتقادات مسلمانان می‌باشد. این اعتقادات اغلب به خط کوفی، معنوی‌ترین خط عربی نشان داده شده است؛ و به‌طور خاص در نزدیک محراب که جهت تجمع و تمرکز مسلمانان می‌باشد، جای گرفته است. از مطالعه دقیق کتیبه‌های قرآنی درمی‌یابیم که برخی سوره‌ها کاربرد بیشتری در کتیبه‌های بناهای مذهبی این دوره داشته‌اند (مکی نژاد، ۱۳۸۶: ۸۹). بدین جهت می‌توان این گونه در نظر داشت که شخصی که این متون را انتخاب می‌نموده است، می‌بایست با تمام قرآن آشنایی داشته باشد و یا به‌واسطه معنای خاصی که در این سوره‌ها و آیات وجود داشته است، آن‌ها را انتخاب کرده باشد. بدون شک علما و یا اشخاص مذهبی، نقش مهمی در انتخاب این آیات داشته‌اند زیرا که آنان به علت انس عمیق با قرآن از مفاهیم و معانی ظاهری و باطنی آن بیشتر اطلاع داشته‌اند. البته در بعضی موارد خطاطان خود، آیات را انتخاب می‌کردند. در این حالت آن‌ها اشخاص عامی و بدون اطلاع نبودند؛ بنابراین ما باید طبق سخن قاضی احمد منشی آنان را علمایی بدانیم که توانایی نگارش سبک‌های مختلف خط را درنهایت زیبایی و کمال داشته‌اند (شایسته فر، ۱۳۸۱: ۷۰).

جدول شماره ۱. دسته‌بندی کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با مضامین قرآنی

کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با مضامین قرآنی			
نمونه تصاویر	قسمتی از متن	نوع خط	محل قرارگیری
	سوره اسری (آیات ۸۲-۷۸)، اشاره به نماز اول وقت که از اعتقادات و باورهای اصلی شیعیان است (جعفریان، ۱۳۸۵: ۹۲) و از آموزه‌های امام حسین (ع) در روز عاشورا می‌باشد و همچنین تأکید بر عدل خداوند.	کوفی	شبستان (اطراف محراب دوم)

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان

نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

سوره قلم (آیات ۵۲-۵۱) اشاره به اهمیت ذکر و تلاوت قرآن، اسامی مقدس و تأکید بر خواندن مداوم متن کتیبه: «بسم الله الرحمن الرحيم وان يكاد الذين كفرو ليزلقونك بالبصارهم لما سمعوا الذكر و...» و «يا الله المحمود في كل فعاله» (کیانمهر و تقوی نژاد، ۱۳۹۰: ۱۴۲).	سوره «اخلاص»، ۴ مرتبه تکرار شده است (هنرفر، ۱۳۴۴: ۷۱۵)	درون غرفه‌های طبقه دوم ایوان جنوبی
	آیه ۳۵ سوره نور (تأکید داشتن به ذکر خداوند در صبح و شام)، آیه ۵۶ سوره احزاب (لعنت خدا بر آزاردهندگان خدا و رسولش)، آیه ۵۵ سوره مائده (تأکید بر دوستی خداوند و رسول اکرم (ص)) (کیانمهر و تقوی نژاد، ۱۳۹۰: ۱۴۰)؛ و آخر کتیبه به عبارت: «صدق الله العظيم و صدق رسوله النبي الكريم» ختم می‌شود (رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۴۵۵).	جرزهای داخل ایوان شرقی
زیر هلال طاق ایوان شمالی		

(نگارندگان: ۱۳۹۵)

۲-۱-۳- احادیث (روایات و دعاها) در کتیبه‌ها

این مفاهیم که بخش مهم دیگر مضامین کتیبه‌نگاری است. اغلب، بازگوکننده و منعکس‌کننده کلمات پیامبر و امامان است در کتیبه‌نگاری در دوره‌های مختلف و به‌خصوص صفویه استفاده فراوان داشته است (مکی نژاد، ۱۳۸۶: ۹۰). در نمای بسیاری از بناهای مذهبی در اصفهان عصر صفویه همچون مسجد جامع و به‌ویژه مدارس شاخص این عصر همچون مدرسه چهارباغ، نیم آورد، کاسه گران و ... شاهد حضور حدیث معروفی از پیامبر (ص) هستیم که می‌فرمایند: من شهر علم هستم و علی در ورود به این شهر می‌باشد «انا مدینه العلم و علی بابها» این نمونه و نمونه‌های بسیار دیگر که مثال قطره‌ای از دریا است، انعکاس‌دهنده عقاید شیعی هنرمند، مشوق او و مردمان زمانه اوست (شایسته فر، ۱۳۸۱: ۸۸). یکی از کاربردهای زیبای احادیث را در ساختار در نقره‌پوش و طلاکاری شده بنا می‌توان مشاهده نمود؛ این در دارای الواح و کتیبه‌هایی است و از آن جمله بر دو لنگه راست و چپ، به خط نستعلیق این حدیث مشهور اجرا شده است؛ که مراجع اصلی علم را پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) ذکر می‌کند و در بسیاری از بناهای اسلامی کاربرد داشته است.

(بسم الله الرحمن الرحيم) (قال النبي صلى الله عليه و آله) (انا فتحنا لك فتحا مبینا) (انا مدینه العلم و علی بابها)

تصویر ۲. کاربرد احادیث و آیه قرآن در بستر فلز در ساختار در ورودی بنا (نگارندگان: ۱۳۹۳)

کتیبه‌های حدیثی که در مدارس صفویه اصفهان کاربرد چشمگیری دارد، حامل بیان عرفانی است و این کیفیت خاص تا اندازه‌ای ناشی از فضای اسلام و به‌خصوص شیعه است که در آن‌ها انعکاس یافته است. به این جهت که شریف‌ترین هنر بصری در جهان اسلام، خطاطی است، هنر کتیبه‌نگاری در فضاهای مختلف بیرونی و درونی

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

مساجد و مدارس مذهبی به زیباترین شکل دیده می‌شود و شخص مؤمن را نه تنها به یاد معانی کلمات آن می‌اندازد بلکه او را «متوجه صور روحانی آن و فیضان با جلال و قدرت معنویت نام و کلام ائمه دین می‌کند که در کتیبه‌ها انعکاس یافته است» (شایسته فر، ۱۳۸۱: ۹۲-۹۱). از جمله مهم‌ترین آن‌ها احادیث پیامبر (ص) است که می‌فرمایند مسلماً دانشمندان، وارثان پیامبرانند؛ و در جای دیگر خطاب به حضرت علی (ع) می‌فرمایند: ای علی خواب شخص عالم بهتر از عبادت عابد است. ای علی دورکعتی که عالم بجا آورد برتر از هزار رکعتی است که عابد بجا آورد. نکته بسیار حائز اهمیت در اینجا تناسب بی‌نظیر مضامین با کارکرد علمی بنا است.

جدول شماره ۲. دسته‌بندی کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با مضامین احادیث و روایات

کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با مضامین احادیث و روایات			
محل قرارگیری	نوع خط	قسمتی از متن	نمونه تصاویر
بالای درب سرسرای ورودی	نستعلیق	ذکر حدیث معروف از رسول اکرم (ص)، «قال رسول الله صلى عليه و آله انا مدينة العلم و علی بابها» و عبارت: «یا مفتاح الابواب، الله، محمد، علی، نصر من الله و فتح قریب» (هنر فر، ۱۳۴۴: ۴-۶۹۳، رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۴۴۸).	
بالای درب سرسرای ورودی ایوان غربی	نستعلیق	اشاره به حدیثی درباره حضرت علی (ع) که به شأن آن حضرت به عنوان «تقسیم‌کننده بهشت و دوزخ» و جانشین به حق رسول اکرم (ص) اشاره دارد متن کتیبه: «علی حبه جنة قسیم النار و الجنة وصی المصطفى حقا امام الانس و الجنة» (کیانمهر و تقوی نژاد، ۱۳۹۰: ۱۴۱).	
نمای خارجی ایوان جنوبی (زیر مناره‌های طرفین ایوان).	نستعلیق	اشاره به جایگاه و فضیلت علم و مقام عالم نزد خداوند «قال رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم لعلی ابن ابی طالب امیر المومنین علیه السلم یا علی نوم العالم افضل من عباده العابد...» (هنر فر، ۱۳۴۴: ۸-۷۰۷).	
حاشیه داخلی ایوان جنوبی و مدخل گنبد خانه	نستعلیق	اشاره به حدیث منزلت در شان امیر المومنین (ع) و امامت و خلافت ایشان و صلوات بر محمد (ص) و آله متن کتیبه: «روی الترمذی عن زید بن ارقم قال... قال رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم لعلی علیه السلام اما ترضی ان تکون منی بمنزله هرون من موسی» (هنر فر، ۱۳۴۴: ۷۰۱، رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۴۵۷).	
دور تادور داخل ایوان شرقی	نستعلیق	تأکید بر اهمیت علم‌آموزی، فضیلت آن و سلوک در راه حق متن کتیبه: «لما وقع التقیب و التحریص علی طلب العلم و سلوک سبیله فی محکم الكتاب و...» (هنر فر، ۱۳۴۴: ۷۱۵).	

(نگارندگان: ۱۳۹۵)

۳-۱-۳- کتیبه‌های دعاگونه (دعایی): در کنار استفاده از قرآن در کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ بنا بر سیاست‌های مذهبی عصر صفویه و اعتقادات شاه سلطان حسین، به گروهی از کتیبه‌ها برمی‌خوریم که با اهمیت و کثرتی مشابه مضامین قرآنی در قالب تکنیک‌ها و خطوط گوناگون اجرا گردیده‌اند که می‌توان آن‌ها را با نام کتیبه‌های دعایی (ستایش گونه) نامید و به دو گروه کلی تقسیم‌بندی نمود. گروه اول، توصیف‌کننده نام‌های زیبای خداوند (اسماء مقدس) هستند که ستایشگر و بازگوکننده توانایی‌های بی‌نهایت خداوند می‌باشند. گروه دوم، در

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان

نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

ستایش پیامبر (ص)، امام علی (ع)، حضرت فاطمه (س)، حضرت امام حسن (ع) و امام حسین (ع) است. در این گروه همچنین نمونه‌هایی در ستایش دیگر امامان شیعه تا امام دوازدهم (ع) به چشم می‌خورد.

جدول شماره ۳. دسته‌بندی کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با مضامین دعاگونه

کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با مضامین دعاگونه				
مضامین	محل قرارگیری	نوع خط	قسمتی از متن	نمونه تصاویر
اسماء الهی	دیوار مقابل ایوان شرقی	رقعه رقعه	اشاره به وحدانیت خداوند، ذکر صفات پروردگار، متن کتیبه‌ها: (لا اله الا الله)، (فی کل موجود)، (فی کل المعبود)، (لا حساب الا له)، (یا صمد)، (یا احمد)، (یا غفار)، (یا غفار)، (یا ستار)، (یا کریم)، (یا قدیم) و ... (کیانمهر و تقوی نژاد، ۱۳۹۰: ۱۴۶)	
	جرزهای بلند اطراف دهانه سردر ورودی	رقعه	ذکر اسامی اعظم خداوند و اشاره به دعای جوشن کبیر که یکی از ادعیه مشهور در ستایش خداوند است. یادآوری بعد روحی انسان، تزکیه نفس و سیر الی الله (همان: ۱۴۰). متن کتیبه‌ها: «یا جلیل»، «یا کفیل»، «یا جمیل»، «یا لطیف»، «یا دلیل»، «یا قائم»، «یا قاسم»، «یا ساتر»، «یا راحم»، «یا حامد» و ...	
مدح و ستایش پیامبر (ص) و ائمه اطهار	ترنج‌های اطراف شمشه مرکزی سقف ورودی	رقعه رقعه	صلوات بر محمد (ص) و آل او و همچنین اشاره به زیارت حضرت رسول اکرم (ص)، متن کتیبه‌ها: «لا اله الا الله» و «اللهم صل علی محمد و آل محمد افضل ما صلیت علی ابراهیم» (کیانمهر و تقوی نژاد، ۱۳۹۰: ۱۴۱)	
	بالای محراب و منبر ایوان جنوبی	رقعه	اشاره به فضایل، جایگاه و عظمت امام علی (ع) به‌عنوان آئینه حق (کیانمهر و تقوی نژاد، ۱۳۹۰: ۱۴۳). متن کتیبه: «رواه البیهقی فی کتابه الذی صنفه فی فضایل الصحابه یرفعه بسنده الی رسول الله صلی الله و علیه و آله و سلم من اراد ینظر الی نوح فی تقواه و الی ابراهیم...» (هنرفر، ۱۳۴۴: ۷۰۰-۶۹۹، رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۴۶۴).	
	جرزهای طرفین سردر ورودی	ستبعا	تأکید بر نبوت حضرت محمد (ص) و ولایت حضرت علی (ع) و پاکی و عصمت ایشان (نبوت و امامت) «احمد که شه سریر لولاک آمد جانست کز آرایش تن پاک آمد...» (هنر فر، ۱۳۴۴: ۶۸۹).	
	نمای خارجی ایوان جنوبی	رقعه	صلوات بر دوازده امام و چهارده معصوم (هنرفر، ۱۳۴۴: ۷۰۸) متن کتیبه: «بنی عربی و رسول مدنی و اخیه اسدالله مسمی بعلی و بزهره بتول و ...»	

(نگارندگان: ۱۳۹۵)

۱-۳-۴- حامیان و سازندگان (اطلاعات وقفی): مسئله وقف، واقف، سازنده بنا، حامی و نوع حمایت از بنا از مسائل شاخص و بااهمیت در معماری بناهای مذهبی عصر صفویه به حساب می‌آید. وقف نامه‌ها در این دوره به دو شکل مکتوب بر روی کاغذ و در قالب کتیبه اجرا می‌شده‌اند. پرداختن به موضوع حامی، واقف و بناکننده بر اساس مطالعات از دوره صفوی، حضور چشمگیرتری در تزئینات معماری یافت؛ که اکثراً در قالب ادبیات منظوم و منثور اجرا می‌شده است (مکی نژاد، ۱۳۸۶: ۹۰). کتیبه‌های متعددی از این نوع را در مدرسه چهارباغ اصفهان می‌توان

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان

نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

دید؛ که یکی از کاربردها که شاخص‌تر از سایرین به حساب می‌آید، کاربرد در ساختار در نقره‌پوش و طلاکاری شده بنا است؛ که دارای الواح و کتیبه‌هایی است و از آن جمله بر دو لنگه راست و چپ، به خط نستعلیق است:

(ابوالمظفر سلطان حسین شاه کزو) (شکست خاره جهل است ز آبگینه علم)
(بنای مدرسه کرد همتش که شوند) (در آن قرینه هم اهل بی قرینه علم)

تصویر ۳. کتیبه فلزی در اصلی در مدح و ستایش شاه سلطان حسین (حامی بنا) (نگارندگان: ۱۳۹۳)

همچنین در نقطه طلایی سردر ورودی نیز به احداث بنا توسط شاه سلطان حسین (وارث به حق سلطنت) و ذکر صلوات اشاره شده است؛ که متن آن بدین شکل است:

«بسم الله الرحمن الرحيم امر ببناء هذه المدرسة الرفيعة سيد السلاطين الافاق... شاه سلطان حسين الصفوى الموسوى الحسينى بهادرخان...» (هنرفر، ۱۳۴۴: ۶۸۹)؛ و در مورد معمار بنا نیز در سرسرای شمالی مدرسه به خط نستعلیق و قلم محمد صالح اصفهانی این گونه نگاشته شده است:

یافت چون اتمام این عالی بنا از جود شاه داد چون سرکاری آقا کمالش زیب و زین

جدول شماره ۴. دسته‌بندی کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با مضامین حامیان و سازندگان

کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با مضامین حامیان و سازندگان				
مضامین	محل قرارگیری	نوع خط	قسمتی از متن	نمونه تصاویر
حامیان و سازندگان	اطراف سرسرا	نستعلیق	اشاره به عدل و داد و شدت دین‌داری شاه و منصوب نمودن وی به صفاتی همچون: پادشاه شیعیان جهان، تقدیرگرایی و غیره (هنرفر، ۱۳۴۴: ۷۱۱-۷۰۹، رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۳-۴۵۲).	
	اطراف سردر ورودی	نستعلیق	اشاره به احداث بنا توسط شاه سلطان حسین (وارث به حق سلطنت) و ذکر صلوات «بسم الله الرحمن الرحيم امر ببناء هذه المدرسة الرفيعة سيد السلاطين الافاق... شاه سلطان حسين الصفوى الموسوى الحسينى بهادرخان...» (هنرفر، ۱۳۴۴: ۶۸۹).	
	مدخل شمالی (سمت بازارچه بلند)	نستعلیق	اشاره به ساخت مسجد- مدرسه توسط شاه سلطان حسین و اعتقاد به این که نسب وی به ائمه اطهار (ع) می‌رسد و اهداء ثواب و خیرات این بنا به ائمه (ع)، تأکید بر بندگی و خلوص شاه و اعتقادات شدید شیعی و ارادت وی به ائمه که بارها تکرار شده است متن کتیبه: «بسم الله الرحمن الرحيم امر بانشاء هذه المدرسة المباركة السلطان الاعظم و الخاقان الافخم خادم روضات الائمة...» (هنرفر، ۱۳۴۴: ۷۰۹، رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۴۵۲)	

(نگارندگان: ۱۳۹۵)

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

۴- بر اساس ساختار معنوی و درونی

۴-۱- بر اساس کارکردها

از تفاوت‌های بارز هنر سنتی و نمودهای آن همچون کتیبه‌نگاری با هنر مدرن این است که این هنر ذاتاً کاربردی است درحالی‌که هنر مدرن به دو دسته هنری محض و هنر کاربردی تقسیم‌شده و صورت هنر محض آن از جایگاه بالاتری برخوردار است این در حالی است که در دوران پیش از مدرن به‌ندرت هنری غیر کاربردی یافت می‌شده است (بهشتی، ۱۳۸۲: ۱۴۰) آرایه‌های معماری اسلامی و به‌خصوص کتیبه‌ها، گنجینه‌هایی غنی از هنر ایرانی- اسلامی هستند؛ که علاوه بر ارزش‌ها و زیبایی صوری بیانگر راز و رمزا و کارکردهای گوناگونی در بعد فرهنگی و دینی می‌باشند (ایمنی، ۱۳۸۹: ۸۶). تکرار فراوان کتیبه‌های مأخوذ از قرآن کریم بر روی دیوارها و دیگر سطوح مساجد و مدارس اسلامی انسان را یادآور این حقیقت می‌سازند؛ که تاروپود حیات اسلامی از آیات قرآنی تشکیل شده و از نظر معنوی متکی به آن است (بورکهارت، ۱۳۸۶: ۱۰۷) کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ علاوه بر جنبه زیبایی شناسانه و ظاهری، دارای کارکردهای گوناگون و دربردارنده مفاهیم و مضامین گوناگونی هستند که آشنایی با آن‌ها در کنار ساختار صوری کتیبه‌ها بسیار مهم و ضروری است. نکته مهم و قابل‌ذکر دیگر این‌که باوجود تفاوت‌های موجود میان این کارکردها، درواقع نمی‌توان تفکیک دقیقی میان آن‌ها قائل بود چنان‌که شماری از آن‌ها مکمل یکدیگر هستند و یا با یکدیگر هم‌پوشانی معنایی دارند؛ در ادامه به تفصیل در مورد جنبه معنوی و درونی این کتیبه‌ها و مختصری از روابط میان این کارکردها می‌پردازیم.

۴-۱-۱ ارتباطی (رسانگی): رشته‌های هنری به‌کاررفته در زینت بخشی اماکن مذهبی علاوه بر کارکردهای سازه‌ای، هنری و تاریخی دارای کارکرد ارتباطی نیز هستند. گستردگی پیام‌ها، تنوع مخاطبان و تعدد هنرها در اماکن مذهبی، بر اهمیت این کارکرد افزوده است (الویری و قرائتی، ۱۳۹۲: ۱) کارکرد اماکن مذهبی منحصر به برگزاری مراسم و مناسک دینی و مذهبی و یا حتی اجتماعات گسترده با انگیزه‌های اجتماعی و سیاسی نیست؛ بلکه می‌توان آن‌ها را مجموعه‌ای از عناصر و باورهای متداول و حتی پنهان‌شده در لایه‌های زیرین فکری و فرهنگی هر جامعه دانست (همان: ۲) با ذکر این مقدمه باید بیان نمود که نه‌تنها فعالیت آشکار کارکردی همچون مواعظ و سخنرانی‌های رسمی بلکه آداب‌ورسوم، ویژگی‌های معماری، جلوه‌های و تزئینات هنری و حتی چینش عناصر اصلی یک بنای مذهبی نیز می‌تواند انتقال‌دهنده مفاهیم و آموزه‌هایی باشند به‌گونه‌ای که مخاطبین آن خواسته یا ناخواسته تحت تأثیر آن قرار داشته و جهان‌بینی خود را بر اساس آن ترسیم نمایند. این کارکرد را شاید بتوان به دلیل ایجاد یک رابطه تعریف‌شده و آگاهانه در انتقال مفاهیم به افراد و جوامع هدف، کارکرد ارتباطی نام نهاد، چراکه در تعریفی عام، ارتباط به معنای فرایند انتقال پیام از فرستنده به گیرنده، به‌شرط همسان بودن مبانی و معانی بین آن‌ها می‌باشد، در ایجاد این ارتباط، وجود فرستنده، پیام و دریافت‌کننده‌ای مشخص ضروری است (محسنیان راد، ۱۳۶۹: ۶۱-۳۹). کتیبه‌نگاری‌های به‌کاررفته در اماکن مذهبی، دربردارنده مفاهیم و معانی خاصی هستند که هنرمندان در طول تاریخ با تکیه بر باورها و آموزه‌های فکری خود و تحت اشراف (با نظارت مستقیم) کارشناسان مذهبی درصدد انتقال آن پیام‌ها به مخاطبان و کاربران اماکن مذهبی بوده‌اند. تنوع این کتیبه‌ها در انتقال مفاهیم و معارف دینی از سویی و گستردگی مخاطبان بناهای مذهبی از سویی دیگر،

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

همگی از عواملی هستند که بر تأثیرگذاری کارکرد کتیبه‌ها در اماکن مذهبی به‌خصوص در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و مذهبی افزوده‌اند (الویری و قرائتی، ۱۳۹۲: ۲).

کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ به‌عنوان نمونه‌های شاخص کتیبه‌نگاری عصر صفویه دارای معانی و کارکردهای ارتباطی، فرای ظاهر زیبا خود هستند و تحلیل تاریخی و شناخت کارکردهای ارتباطی این کتیبه‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بناهای عصر صفویه می‌تواند به جنبه رسانه‌ای و قابلیت ارتباطی آن‌ها و در حوزه فراگیرتر به کارکرد ارتباطی هنر و بالندگی بیشتر فرهنگ ایرانی- اسلامی در جامعه کنونی کمک نماید.

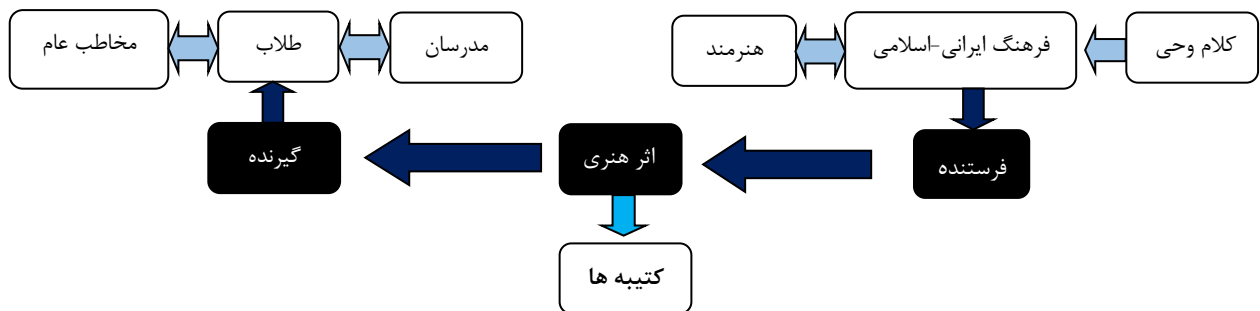
این کارکرد دربردارنده سه بخش اساسی است که شامل: فرآیند رسانگی (روند انتقال مطالب)، فرستنده و گیرنده (مخاطب) می‌باشد. در این سیر کتیبه‌ها به‌عنوان فرستنده یا انتقال‌دهنده شناخته می‌شوند و روند انتقال مطالب نیز وابسته به دو عامل اصلی است، نخست مضامین و مفاهیمی که از این طریق انتقال ازجمله مفاهیم دینی و مذهب تشیع و مفاهیم مرتبط و دوم ویژگی‌های ساختار ظاهری کتیبه‌ها که ازجمله آن‌ها می‌توان از: محل قرارگیری، ترکیب‌بندی حروف، ترکیبات رنگی و غیره را نام برد. گیرنده یا مخاطب نیز که طیف وسیعی دارد به گروهی اطلاق میگردد که به هر طریقی با این کتیبه‌ها در ارتباط هستند. لازم به ذکر است که کیفیت و کمیت انتقال پیام‌ها با میزان تناسب مبانی اعتقادی مخاطبان و مرجع انتقال پیام (دین، شریعت، فرهنگ ایرانی- اسلامی) در ارتباط نزدیک و مستقیم است.

زمینه

گیرنده/ مخاطب ————— اثر هنری ————— هنرمند/ فرستنده

رمزگان/ تماس

ارتباط زبانی رومن یا کوپسن، (احمدی، ۱۳۷۴: ۴۷)

(نگارندگان:

نمودار ۲. کارکرد ارتباطی در کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ

(۱۳۹۵)

۴-۱-۲ زیبایی شناسانه: در نظرگاه اسلامی، معرف هنر اسلامی (سنتی)، حدیث «الله جمیل و یحب الجمال» است (نصر، ۱۳۹۱: ۱۰۷). از دیدگاه اسلام، زیبایی در تمامی گونه‌های خود محبوب و مطلوب است. لیکن، این پدیده نباید حقایق حیات معقول را مختل سازد همچنین زیبایی جاذبه‌ای است ازلی که هنر پل ارتباط بین آن و انسان است. درک زیبایی موهبتی است الهی و جایگاهی ذهنی که به عینیت می‌انجامد و هنر بدون آن کالبدی

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

است بی‌روح و خالی از جاذبه علاوه بر این در مکتب جمال هنر سنتی، آنچه اصل و اساس را تشکیل می‌دهد، همانا زیبایی است و از منظر عرفانی، مهم‌ترین کارکرد زیبایی این است که آدمی را به منبع آن زیبایی یعنی خداوند برساند (همان: ۱۰۴). صورت‌های زیبایی برای یادآوری دوباره وجود آدمی، یک فرصت هستند. بدین معنا، زیبایی ابزار کسب معرفت، بازگشتی به جهان مثل و جایگاه مینوی است (افراسیاب پور، ۱۳۸۰: ۴۰۲). هنر کتیبه‌نگاری اسلامی بر اساس اصول و قواعدی همچون زیبایی سیمای حروف، کشیدگی‌های متعادل، نظم و قرینه‌سازی موزون در ترکیب‌بندی هنری مستقل و به‌عنوان همراه و همدوش همیشگی معماری اسلامی همواره کارکرد زیبایی شناسانه خود را بالاترین سطح حفظ نموده است (ایمنی، ۱۳۸۹: ۸۹). از آنجاکه علم در اسلام هرگز از امر قدسی جدا نشد و اسلام در امر قدسی به‌ویژه در وجه خلاقانه آن، پرتو جمال الهی را مشاهده نمود، تعلیم و تربیت در مدارس اسلامی صفویه همواره در فضایی سرشار از زیبایی صورت می‌گرفت (نصر، آوینی، ۱۳۷۹: ۵-۶ به نقل از -Burckhardt, 1986) با ذکر این مقدمه می‌توان بیان نمود که یکی از مهم‌ترین کاربردها و وجوهی که در مورد کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ دارای اهمیت است جنبه زیبایی شناسانه است. اگرچه جنبه زیبایی شناسانه بیشتر شامل ویژگی‌های صوری کتیبه‌ها از جمله: ترکیب‌بندی، طیف رنگ‌ها، هماهنگی با پیرامون، تناسب نوع خط با فضا و مضامین و غیره می‌باشد، خود به‌عنوان یکی از مهم‌ترین کارکردهای کتیبه‌ها نیز مطرح است. علاوه بر این می‌تواند در کیفیت و کمیت ویژگی‌ها رسانا بودن و انتقال مطلب در کتیبه‌ها تأثیر مستقیمی داشته باشد. باوجود مباحثی از این قبیل که مطرح می‌گردد که «از لحاظ تزئینات، کتیبه‌های مدارس اصفهان عصر صفویه، در مجموع نسبت به کتیبه‌های دوره‌های پیش از خود و به‌خصوص دوران تیموری از تکلف و آرایش کمتری برخوردارند» (حسینی و طاووسی، ۱۳۸۵: ۶۱)؛ که البته صحیح نیز می‌باشد، کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین بناهای عصر صفویه دارای جنبه‌های زیبایی شناسانه چشمگیری در بعد معنوی و ساختاری است در مجموع می‌توان این‌گونه بیان نمود که کارکرد زیبایی‌شناسانه در کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ علاوه بر جنبه لذت بصری نمودار بازتاب زیبایی خداوند در این کتیبه‌هاست.

۴-۱-۳ تعلیمی: تعلیم و تربیت و علوم اسلامی، همواره با اصول دین اسلام، احادیث و مهم‌تر از همه روح قرآن (که تجلی اصلی اسلام است) نزدیک‌ترین و عمیق‌ترین پیوندها را داشته است، همچنین هنر اسلامی به‌واسطه مرتبط بودن با امر قدسی و در نتیجه با کمال، روح بشری را به عمیق‌ترین و کامل‌ترین وجه تعلیم و تربیت می‌کند. هدف از این تعلیم و تربیت تنها آموزش فکر و نظر نبود، بلکه به پرورش کل وجود انسان عنایت دارد (نصر و آوینی، ۱۳۷۲: ۲-۳). خط به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین هنرهای اسلامی، از سده‌های نخستین پیدایش به‌عنوان عنصری غیر تصویری، جایگاه شایسته‌ای برای بیان مفاهیم والا و ارسال پیام روحانی اسلام به شیوه‌ای زیبایی شناسانه در همه هنرها مخصوصاً تزئینات معماری کسب نمود (زمرشیدی، ۱۳۹۰: ۱۰۲) این کارکرد تعلیمی رابطه بسیاری با جنبه‌های اخلاقیات و کارکرد اخلاقی- مرامی کتیبه دارد و ناظر بر آموزش به کاربر (مخاطب) و جامعه می‌باشد. شاید بتوان جنبه تعلیمی را عمومی‌ترین کارکرد کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ دانست؛ که از دو حوزه قابل بررسی است نخست مفاهیم و درون‌مایه‌های تعلیمی که بر ضرورت علم و علم‌آموزی و اخلاق علم‌آموزی تأکید دارند این جنبه به‌روشنی بر بستر آیات قرآن، احادیث، ادعیه و زیارت‌ها بر فضاهای مختلف بنا نقش بسته است که از جمله آن‌ها احادیث پیامبر (ص) است که می‌فرمایند مسلماً دانشمندان، وارثان پیامبران

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

هستند؛ و در جای دیگر خطاب به حضرت علی (ع) می‌فرمایند: ای علی خواب شخص عالم بهتر از عبادت عابد است. ای علی دورکعتی که عالم بجا آورد برتر از هزار رکعتی است که عابد بجای آورد؛ از دیدگاهی دیگر که به مراتب حوزه کارکرد تعلیمی کتیبه‌های این بنا را گسترده می‌بیند در واقع در این دیدگاه کتیبه‌ها به‌عنوان یک معلم، به تناسب طیف کاربران و مخاطبان، آن‌ها را به اخلاق خوب و بهره‌مندی از فضائل اخلاقی و صفات نیک فرامی‌خواند، همچنین در مواردی مسائل علمی موردنیاز کاربران بنا را متناسب با کارکرد و ماهیت بنا در برمی‌گیرد.

۴-۱-۴ نمادین: همه دست‌ساخته‌های انسان و از جمله آن‌ها کتیبه‌نگاری را می‌توان، نماد یا ابزاری دانست که در خدمت هدف نظم (معنا) بخشیدن به نسبت‌های معینی میان انسان و محیط اوست و رفتار غیرزبانی، درست به اندازه رفتار زبانی، به نظام‌های نمادین ساختارمند وابسته است (Norberg-Schuster, 2008: 536). به‌کارگیری کتیبه‌ها در معماری اسلامی ایران بهترین برهان بر ایمان هنرمند مسلمان است درگیری این آرایه‌ها با ایمان و عقاید مذهبی نوعی جاودانگی، اصالت و خلوص را در آن‌ها بازتاب می‌دهد. به‌گونه‌ای که با دریافت مفاهیم نمادین به‌کاررفته در این کتیبه‌ها و ریشه‌یابی آن‌ها می‌توان به شناخت ذهن و اندیشه معماران و در نتیجه به فرهنگ و جهان‌بینی و تلالو آرمان‌ها دست‌یافت (ایمنی، ۱۳۸۹: ۸۶)، همچنین بسیاری از بناهای مذهبی در دوران اسلامی بر مینا یا با تغییر کاربری بناهایی همچون کلیساها و مراکز عبادی دیگر ادیان بنا شده‌اند و آن‌گونه که در منابع ذکر شده است تغییر کاربری بنا گاهی صرفاً شامل اجرای کتیبه‌ها در این بناها بوده است (حسینی، ۱۳۸۸: ۱۰۶). کتیبه‌نگاری اسلامی در واقع از سویی عرصه را برای بیان نمادین اعتقادات، آیین‌ها و فرهنگ مسلمانان فراهم نموده‌اند و از سویی دیگر نیز در جایگاه ممنوعیت تصاویر انسان و در کنار دیگر نقوش تزئینی دارای کارکرد زیبایی شناسانه هستند تا به‌نوعی پایه‌های مکان مقدس را هرچه بیشتر مستحکم سازند (ایمنی، ۱۳۸۹: ۹۰). کتیبه‌نگاری اگرچه در دوره‌های پیشین نیز کاربرد داشته است ولیکن در دوره اسلامی نماد و سمبل اسلام‌گرایی، دین، تقدس و واژه‌هایی از این دست واقع شده است؛ چنان‌که تصور یک بنای مذهبی و اسلامی بدون حضور کتیبه‌ها دشوار است. از جمله مهم‌ترین نموده‌های کارکرد نمادین در کتیبه‌های مسجد-مدرسه چهارباغ ترسیم نام حضرت علی (ع)، بیان فضائل، امامت و جانشینی و الگوسازی از شخصیت ایشان به‌عنوان سمبل و نماد هنر شیعی است. علاوه بر جنبه‌های فوق‌الذکر جنبه‌های بسیار دیگری نیز در کارکرد نمادین کتیبه‌ها قرار می‌گیرند که از جمله آن‌ها نماد قدرت و مهارت هنرمندان در اجرای آن‌هاست.

۴-۱-۵ الگوسازی (اسطوره‌سازی): منظور از الگوسازی (اسطوره‌سازی) ایجاد یک نمونه و سمبل اخلاقی و رفتاری برای مخاطبان است؛ تا با مینا قرار دادن آن نمونه (سمبل) و الگوگیری از آن عملکرد بهتری داشته باشند. از مهم‌ترین نمونه‌های الگوسازی در مسجد-مدرسه چهارباغ که مطابق با سیاست مذهبی عصر صفویه نیز می‌باشد ذکر نام پیامبر (ص)، حضرت علی (ع) و دیگر ائمه اطهار در نقاط طلایی بنا است. این اسامی اغلب در ابعاد وسیع و مکان‌های مهم بنا به‌کاررفته‌اند.

(نگارندگان:

تصویر ۴. کاربرد نام ائمه اطهار در ابعاد بزرگ و در نقطه طلایی گنبد
(۱۳۹۴)

ذکر نام این بزرگان به عنوان شخصیت‌های کامل و قابل الگو گیری بیشترین وسعت را در کتیبه‌های به کاررفته در بنای چهارباغ دارد ذکر این نکته ضروری است که به علت رواج دوچندان مذهب شیعه (سیاست‌های مذهبی) در عصر شاه سلطان حسین، نام حضرت علی (ع) به عنوان نماد شیعه و مبنای اعتقادی هنر شیعی، بیشترین کاربرد را در قسمت‌های گوناگون بنای چهارباغ داراست؛ و با خطوط مختلف و بر بستر مصالح گوناگون اجرا شده‌اند. در کنار این اسامی در کتیبه‌های بنای چهارباغ تعاریف بسیاری از شاه سلطان حسین به عنوان حمایت کننده و سازنده بنا و همچنین حامی دین اسلام آمده است که به گونه آن‌ها را نیز می‌توان به عنوان الگوسازی در مراتب بعد از معصومین و امامان برشمرد.

گل محمدی گلشن مدینه علم	خدیدو کشور دین کلب آستان علی
شکست خاره جهل است زآبگینه علم	ابوالمظفر سلطان حسین شاه کزو
نسب رسانده به خاک در مدینه علم	شهی که طینت صافش یرنگ در نجف

گروه سومی که می‌توان از آن‌ها نام برد خوشنویسان و هنرمندان هستند که دارای آثار گوناگون در این بنا می‌باشند، و در پایان کتیبه‌ها نام و امضای آنان نقش بسته است، همچون «کاتب الحروف محمد صالح غفر ذنوبه» یا «کتبه علی نقی الامامی». لازم به ذکر است که در مواردی ابعاد نام و امضای هنرمندان مذکور هم‌رتبه و هم‌اندازه متن اصلی اجرا شده است.

(نگارندگان:

تصویر ۵. امضای هنرمند خطاط در ابعاد بزرگ و هم‌تراز متن اصلی
(۱۳۹۴)

۴-۱-۶ اخلاقی-مرامی: نظام آموزشی اسلامی هرگز پرورش فکر و ذهن را از تربیت جان و کل وجود فرد جدا ننموده و برای انتقال یا اکتساب علم بدون کسب صفات اخلاقی و معنوی فرد، صحت قائل نشده است و در واقع برخورداری از علم بدون کسب صفات اخلاقی چنان در فرهنگ اسلامی خطرناک تلقی می‌شود که سنایی در وصف عالمی که فاقد فضایل اخلاقی و معنوی است، ضمن دزد خواندن وی چنین سروده است «چو دزدی با چراغ آید، گزیده‌تر برد کالا» (نصر و آوینی، ۱۳۷۲: ۳-۲). با توجه به مضامین کتیبه‌ها که در قسمت‌های قبل ذکر

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

گردید؛ که اغلب شامل آیات قرآنی، احادیث نبوی، اسماء الله و نام ائمه معصومین (ع) است مباحث اخلاقی بیشترین نمود را در کتیبه‌های بناهای مذهبی عصر صفویه دارد (مکی نژاد، ۱۳۸۸: ۳۴). این کارکرد که به نوعی مکمل کارکرد تعلیمی نیز به حساب می‌آید بیشتر شامل پیام‌های اخلاقی می‌شود که باعث ارتقای فضائل در جامعه از یک سو و کاهش رذایل و بد اخلاقی‌های اجتماعی از سویی دیگر می‌شود. برای مثال در اطراف شمسه سقف هشتی ورودی مسجد- مدرسه چهارباغ کتیبه‌هایی به خط کوفی وجود دارد که در مورد مقام و جایگاه و احترامی که باید برای یک مؤمن قائل بود، هستند. نمونه متن این کتیبه‌ها از این قرار است: «قلب المومن بیت‌الله» و «المومن فی الدارین» (کیانمهر و تقوی نژاد، ۱۳۹۰: ۱۴۱)؛ که در واقع دعوت به رعایت حقوق و احترام به حریم افراد دارد و یا در کتیبه نمای خارجی ایوان جنوبی کتیبه‌ای در باب حقوق و اخلاق علم‌آموزی گفته شده است که از امام صادق (ع) روایت شده که امام علی (ع) می‌فرمود: «از جمله حقوق عالم است که از او زیاد سؤال نکنی و لباسش را نگیری و چون بر او وارد شوی و گروهی نزد او باشند، به همه سلام کن و استاد را به درود، مخصوص گردان و مقابلش بنشین و پشت سرش منشین، چشمک مزن، با دست اشاره نکن و...» (کلینی، ۱۳۶۹)؛ که متن عربی آن در کتاب گنجینه آثار تاریخی اصفهان آورده شده است (هنر فر، ۱۳۵۰: ۷۰۷).

۴-۱-۷ تقدس گرایی: تقدس از آغاز تمدن‌های کهن مانند مصر، یونان، ایران باستان و بین‌النهرین در خط و خوشنویسی و کتیبه‌نگاری مطرح بوده است، اما دامنه تقدس در ادیان الهی و به خصوص دین اسلام گسترده‌تر می‌باشد؛ که ریشه این تقدس در ارتباط کتیبه‌نگاری انسانی با خداوند است. به طور کلی کتیبه‌نگاری وجود مقدس خود را از قرآن گرفته است که در واقع نزدیک‌ترین هم‌نشینی را با کلام وحی دارد. اشارات قرآن کریم مانند (ن و القلم و ما یسطرون) و به کار بردن واژگانی چون لوح، کرسی قلم، سطر، حروف مقطعه، قسم به حرف ن و غیره، در کنار هم آمدن شمشیر و قلم در حدیث (السیف و قلم توأمان) (بن حسن سراج شیرازی، ۱۳۷۶: ۵۹)، شعر و ضرب‌المثل‌های عرب پس از اسلام نشانه اهمیت قلم و نگارش در فتح و گشایش دروازه امپراتوری‌های بزرگ جهان آن روز بوده است و همچنین قرار گرفتن نام کاتبان در کنار مجاهدان، اعتباری درخور توجه به این حوزه داده است و تأکیدی روشنی بر این مورد می‌باشد (همان: ۳۹). این نشانه‌های مقدس و سمبلیک در کتیبه‌های اسلامی ایران به عنوان یکی از مهم‌ترین صورت‌های هنر سنتی به وفور یافت می‌شود که علاوه بر محتوا در فرم (ریخت) نیز قابل‌رؤیت است (الیاسی، ۱۳۸۷: ۳۸). در واقع هنر قدسی که در بطن هنر سنتی نهان است، وظیفه‌ای قدسی دارد و همانند خود دین، هم حقیقت است و هم حضور (نصر، ۱۳۸۰: ۴۹۳ و ۴۹۴). هنر سنتی، به دلیل زمینه تشکیل‌دهنده، انطباق و هماهنگی با قوانین کیهانی صور، قوانین رمز پردازی و نبوغ (اصالت) سنتی و قدسی است. خواستگاه این هنر، بشری صرف نبوده و این هنر به عمیق‌ترین معنای کلمه، عملی (کارکردی) است (نصر، ۱۳۹۱: ۱۰۴). با ذکر این مقدمات باید بیان نمود که منظور از عملکرد تقدس گرایی در کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ این مورد است که این کتیبه‌ها با دارا بودن ویژگی‌های صوری (ظاهری) و درونی (مضامین) تقدس و ابهتی الهی گونه به بنا داده‌اند که تأثیر مستقیمی بر مخاطبان داراست.

نتیجه‌گیری:

هنر کتیبه‌نگاری عصر صفوی نسبت به ادوار گذشته خود، تفاوت‌های مهمی دارد این تحول به لحاظ سبک نوشتاری و خط و به‌صورت چشم‌گیرتر در حوزه مضامین و محتویات قابل‌طرح است. در بعد مضامین برای اولین بار در هنر کتیبه‌نگاری، مضامین شیعی، به‌طور رسمی و فراوان در کنار دیگر مضامین مورد‌استفاده قرار گرفته است؛ که سیاست‌های مذهبی شاهان صفوی در کنار علاقه آن‌ها به علماء شیعه و امامان را می‌توان زمینه‌ساز این تغییرات دانست. مسجد- مدرسه چهارباغ به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین نمونه‌های بناهای مذهبی این عصر که با حمایت مستقیم شاه سلطان حسین بنا گردیده است، دارای کتیبه‌نگاری‌های چشم‌گیری می‌باشد. کتیبه‌های مذکور با بهره‌گیری از انواع خطوط کوفی (بنایی و معقلی)، ثلث و نستعلیق به بازنمایی آیات قرآن، روایات، احادیث، اسماء‌الحسنی و دیگر مضامین دینی پرداخته است که زیربنای آن‌ها باورهای ملی و تفکرات مذهبی شیعی رایج در این عصر بوده است و باعث پررنگ شدن جنبه روحانی کتیبه‌ها در کنار جنبه زیبایی‌شناسی آن‌ها گردیده است. بر اساس دسته‌بندی انجام‌گرفته در پژوهش حاضر ابتدا به مضامین موجود در این کتیبه‌ها پرداخته‌شده است و در ادامه کارکردهای شاخص کتیبه‌های این بنای عظیم موردبررسی قرار گرفته و در قالب جداولی همراه با نمونه تصاویر ارائه گردیده است. در بخش طبقه‌بندی مضمونی، مضامین به‌کاررفته در این بنا را می‌توان تحت پنج عنوان معرفی نمود. دسته اول آیات قرآنی که جایگاه خاصی در این بنا و به‌طور کل در معماری مذهبی عصر صفویه دارند. کتیبه‌های قرآنی مسجد- مدرسه چهارباغ با طیف وسیع تکنیکی و تنوع کم‌نظیر خطوط در جای‌جای بنا به اجرا درآمده‌اند و بر جنبه قدسی این بنا افزوده‌اند. دسته دوم مضامین کتیبه‌ها شامل احادیث و روایات هستند که در بنای چهارباغ اغلب در نقاط طلایی ایوان‌ها و با خط ثلث اجرا شده‌اند. ویژگی قابل‌ذکر در این دسته از مضامین بهره‌گیری از احادیث موثق شیعه، متناسب با کاربری بنا است که به لحاظ محل قرارگیری نیز در تناسب کامل با دیگر عناصر بنا به اجرا درآمده‌اند. دسته سوم مضامینی هستند که تحت عنوان دعاگونه در پژوهش حاضر سازمان‌یافته‌اند که به دو گروه کلی تقسیم می‌شوند. گروه اول، در مدح و ستایش خداوند و اسماء جلاله اوست؛ که تجمع آن‌ها در ایوان شرقی بنا بیشتر از سایر بخش‌ها بوده و گروه دوم، در ستایش پیامبر (ص)، امام علی (ع)، حضرت فاطمه (س)، حضرت امام حسن (ع) و امام حسین (ع) است. در این گروه همچنین نمونه‌هایی در ستایش دیگر امامان شیعه تا امام دوازدهم (ع) به چشم می‌خورد و دسته چهارم کتیبه‌هایی هستند که در مورد حامیان و سازندگان (اطلاعات وقفی) بنا اطلاعاتی را به مخاطبان ارائه می‌دهند؛ که متن اغلب آن‌ها در تعریف و تمجید از شاه سلطان حسین به‌عنوان بانی و سازنده بنا نگاشته شده است. در بخش کارکردهای کتیبه‌ها هفت کارکرد برای کتیبه‌های این بنا در پژوهش حاضر مطرح‌شده است که در اندک پژوهش دیگری موردتوجه قرار گرفته است. کارکردهای هفت‌گانه کتیبه‌های مسجد-مدرسه چهارباغ عبارت‌اند از: ارتباطی، زیبایی‌شناسانه، تعلیمی، نمادین، الگوسازی (اسطوره‌سازی)، اخلاقی- مرامی و تقدس‌گرایی که از میان این کارکردها بعد تعلیمی و زیبایی‌شناسانه کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ بسیار حائز اهمیت می‌باشند. در پایان این نتیجه کلی حاصل می‌گردد که مسجد- مدرسه چهارباغ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بناهای عصر صفویه علاوه بر ساختار عظیم و تزئینات معماری دارای کتیبه‌نگاری‌های ارزشمندی است که از زیبایی صورت عبور کرده و به زیبایی باطنی رسیده‌اند. این کتیبه‌ها در کنار مضامین متنوع و ارزشمند دارای کارکردهای گوناگونی نیز می‌باشند که پژوهش حاضر تلاشی بود برای بازشناسی بهتر این مضامین و کارکردها در جهت ارتقای دانش

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

مخاطبان شاهکارهای معماری به خصوص در حوزه کتیبه‌نگاری؛ که البته با توجه به گستردگی حوزه و اندک بودن مجال در قالب یک مقاله، پژوهش در حوزه هر یک از جنبه‌های ذکرشده در مورد این بنا و همچنین دیگر بناهای علمی-مذهبی عصر صفویه برای مطالعات آتی پیشنهاد می‌گردد.

شرح تصاویر:

- ۱- تصویر ۱. نمای سه‌بعدی مسجد- مدرسه چهارباغ (منبع: گنجنامه مدارس ۱۳۷۹، ۴۶)
- ۲- تصویر ۲. کاربرد احادیث و آیه قرآن در بستر فلز در ساختار در ورودی بنا (نگارندگان: ۱۳۹۳)
- ۳- تصویر ۳. کتیبه فلزی در اصلی در مدح و ستایش شاه سلطان حسین (حامی بنا) (نگارندگان: ۱۳۹۳)
- ۴- تصویر ۴. کاربرد نام ائمه اطهار در ابعاد بزرگ و در نقطه طلایی گنبد (نگارندگان: ۱۳۹۴)
- ۵- تصویر ۵. امضای هنرمند خطاط در ابعاد بزرگ و هم‌تراز متن اصلی (نگارندگان: ۱۳۹۴)

منابع و مأخذ فارسی:

کتاب‌ها

- احمدی، بابک (۱۳۷۴)، حقیقت و زیبایی، تهران: نشر مرکز.
- استیرلن، هانری (۱۳۷۷)، اصفهان تصویر بهشت. ترجمه جمشید ارجمند، تهران: انتشارات مجموعه هنر، چاپ اول.
- اسکارچیا، جیان روبرتو (۱۳۷۶)، تاریخ هنر ایران (هنر صفوی، زند قاجار)، جلد دهم، ترجمه یعقوب آژند، تهران: انتشارات مولی، چاپ اول
- افراسیاب پور، علی اکبر (۱۳۸۰)، زیبایی پرستی در عرفان اسلامی. تهران: انتشارات طهوری.
- بلر، شیلا و جاناتان ام بلوم (۱۳۸۱)، هنر و معماری اسلامی ایران. ترجمه اردشیر اشراقی. تهران: سروش.
- بن حسن سراج شیرازی، یعقوب (۱۳۷۶)، تحفه المحبین، به کوشش رعنا حسینی و ایرج افشار، تهران: نشر مکتوب.
- بورکهارت، تیتوس (۱۳۸۶)، مبانی هنر اسلامی، مترجم امیر نصری، تهران: انتشارات حقیقت.
- پوپ، آرتور آپم پوپ، و اکرم، فیلیس (۱۳۸۷)، سیری در هنر ایران، جلد ۳. معماری دوران اسلامی. چاپ اول
- جعفریان، رسول (۱۳۸۵)، تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا طلوع دولت صفوی، قم: انتشارات انصاریان.
- جمعی از پژوهشگران (۱۳۸۵)، مجموعه مقالات متون و کتیبه‌های دوران اسلامی، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی
- رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم (۱۳۵۲)، آثار ملی اصفهان. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی، چاپ اول.
- ریاحی، محمدحسین (۱۳۸۵)، ره‌آورد ایام (مجموعه مقالات اصفهان شناسی). اصفهان: سازمان فرهنگی-تفریحی شهرداری.
- سیوری، راجر (۱۳۷۲)، ایران عصر صفوی، ترجمه کامبیز عزیزی، تهران: نشر مرکز: چاپ اول.
- شیمیل، آنه ماری (۱۳۸۱)، خوشنویسی اسلامی، ترجمه مهناز شایسته فر. انتشارات دفتر مطالعات هنر اسلامی.
- صحراگرد، مهدی (۱۳۸۶)، مجموعه مقالات خوشنویسی. تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
- کلینی، محمدابن یعقوب (۱۳۶۹)، اصول کافی، مترجم و شارح هاشم رسولی و جواد مصطفوی، ج ۱. تهران: کتابفروشی اسلامیة .
- کمپفر (۱۳۶۳)، سفرنامه کمپفر در دربار شاهنشاه ایران، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: انتشارات خوارزمی.
- کیانی، محمدیوسف (۱۳۷۶)، تزئینات وابسته به معماری ایران در دوره اسلامی، تهران: سازمان میراث فرهنگی.

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان

نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

- محسنیان راد، مهدی (۱۳۶۹)، ارتباط شناسی. تهران: سروش، ۳۹-۶۱.
- نصر، سیدحسین (۱۳۵۹)، علم و تمدن در اسلام، ترجمه احمد آرام، تهران: انتشارات خوارزمی، چاپ دوم.
- نصر، سیدحسین (۱۳۸۰)، معرفت معنویت، ترجمه انشاء الله رحمتی. تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی.
- یآوری، حسین، و حکاک باشی، سارا (۱۳۹۰)، سیری در عناصر و تزئینات معماری ایران. تهران: انتشارات توتیا. چاپ اول.
- هنرفر، لطف الله (۱۳۴۴)، گنجینه آثار تاریخی اصفهان. اصفهان: چاپ و انتشار کتابفروشی ثقفی. چاپ دوم.

منابع لاتین:

- Burckhardt, Titus (1986), Islamic art, Language and speech, translated by Masoud Rajbnia Tehran: Soroush Publication.
- Pope, Arthur Upham (1994), Iranian architecture, translated by Gholam Hossein Afshar, Tehran: Cultural Publications.
- Norberg- Schuster, Christian(2008), Meaning in West Architecture, translated by Mehrdad Ghaiyoomi Bidhendi, Tehran: the Academy of Arts.

مقالات

- الویری، محسن و قرائتی، حامد (۱۳۹۲)، «بررسی تاریخی کارکرد ارتباطی هنر در اماکن مذهبی قاجار»، نشریه مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش نامه انجمن ایرانی تاریخ. سال پنجم، شماره هفدهم. ۲۰-۱.
- الیاسی، بهروز (۱۳۸۷)، «تقدس در خوشنویسی اسلامی»، نشریه رهپویه هنر. شماره پنجم. ۳۸-۴۸.
- ایمنی، عالیه (۱۳۸۹)، «بیان نمادین در تزئینات معماری اسلامی»، شماره ۱۴۲. تهران: کتاب ماه هنر.
- بمانیان، محمدرضا، مومنی، کورش، و سلطان زاده، حسین (۱۳۹۰)، «بررسی تطبیقی نقوش کاشی کاری دو مسجد- مدرسه چهارباغ و سید اصفهان»، نشریه مطالعات تطبیقی دانشگاه هنر اصفهان. شماره دوم. ص ۱۶ تا ۱۶۴.
- بهپور، باوند (۱۳۸۴)، «کتیبه نگاری دوره قاجار»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲.
- بهشتی، سید محمد (۱۳۸۲)، «زیبایی و کاربرد در هنر سنتی»، نشریه خیال. شماره پنجم. ۱۴۵-۱۳۹.
- بیزری، امینه (۱۳۸۸)، «کتیبه ها و کارکرد آن ها»، ترجمه حمیده ناظمی. تهران: کتاب ماه هنر، ۸۵-۸۲.
- حسینی، سیدهاشم و طلوسی، محمود (۱۳۸۵)، «تحول هنر کتیبه نگاری عصر صفوی با توجه به کتیبه های صفوی مجموعه حرم مطهر امام رضا (ع)»، کتاب ماه هنر شماره ۹۱ و ۹۲. ص ۵۸ تا ۶۴.
- حسینی، سید هاشم (۱۳۸۸)، «مقایسه ویژگی های هنر کتیبه نگاری عصر صفویه در دو مجموعه شاخص شیعی ایران (حرم مطهر امام رضا (ع) و بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی)»، نشریه مطالعات هنر اسلامی. شماره یازدهم. ۱۳۲-۱۰۵.
- خانی پور، رضا (۱۳۸۳)، «کتیبه و کتیبه نگاری»، کتاب ماه هنر. شماره ۷۷ و ۷۸. ص ۱۶۰ تا ۱۶۴.
- خانی، سمیه؛ احمد صالحی کاخکی، و بهاره تقوی نژاد (۱۳۹۱)، «بررسی تطبیقی معماری و تزئینات مدرسه غیاثیه خرگرد و مدرسه چهارباغ اصفهان»، نشریه مطالعات تطبیقی هنر (دو فصلنامه علمی- پژوهشی) سال دوم، شماره چهارم: ۵۱-۳۷.
- زمرشیدی، حسین (۱۳۹۰)، «تحول خط بنایی در معماری صفویه با تأکید بر تزئینات کتیبه ای مسجد حکیم اصفهان»، نشریه مطالعات هنر اسلامی. شماره چهاردهم. ۱۱۸-۱۰۱.
- شایسته فر، مهناز (۱۳۸۰)، «جایگاه قرآن، حدیث و ادعیه در کتیبه های اسلامی»، نشریه مدرس علوم انسانی. شماره ۲۳ ویژه نامه. از ۵۷ تا ۹۴.

- شایسته فر، مهناز (۱۳۸۱)، «بررسی محتوایی کتیبه‌های مذهبی دوران تیموریان و صفویان»، نشریه علوم انسانی. شماره ۴۳. ص ۶۲ تا ۱۱۱
- شایسته فر، مهناز (۱۳۸۴)، «نقش تزئینی و پیام‌رسانی کتیبه در معماری اسلامی»، کتاب ماه هنر.
- شایسته فر، مهناز (۱۳۸۶)، «تجلی نام علی (ع) در کتیبه‌های ابنیه‌ی اصفهان»، کتاب ماه هنر. شماره ۱۰۹ و ۱۱۰. از ۲۲ تا ۳۱.
- صحراگرد، مهدی و شیرازی، علی اصغر (۱۳۸۹)، «تأثیرات تحولات خوشنویسی (خط ثلث) بر کتیبه‌نگاری ابنیه اسلامی ایران سده چهارتا نهم هجری»، نشریه نگره شماره ۱۴.
- کاظمی، حمید (۱۳۸۶)، «طبقه‌بندی کارکردی کتیبه‌ها»، کتاب ماه هنر. شماره ۱۰۳ و ۱۰۴. ص ۷۸ تا ۸۱.
- کیانمهر، قباد، تقوی نژاد، بهاره (۱۳۹۰)، «مطالعه تطبیقی مضامین کتیبه‌های کاشی‌کاری مدرسه چهارباغ اصفهان و باورهای عصر صفویه»، نشریه پژوهش‌های تاریخی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان. سال سوم، شماره دوم. ص ۱۵۴-۱۳۳
- لولوئی، کیوان (۱۳۷۹)، «نقشه‌های چهار ایوانی مدارس علوم دینی»، نشریه ایران شناخت. شماره ۱۶ و ۱۷. ۱۳۱-۱۲۰
- مکی نژاد، مهدی (۱۳۸۶)، «طبقه‌بندی کتیبه‌ها در معماری دوره صفوی»، مجموعه مقالات خوشنویسی (گردهمایی مکتب اصفهان). تهران: انتشارات فرهنگستان هنر
- مکی نژاد، مهدی (۱۳۸۸)، «سیر تحول کتیبه‌های ثلث در معماری ایران (صفوی تا قاجار)»، نشریه نگره. شماره ۱۳
- نصر، سیدحسین و آوینی، سیدمحمد (۱۳۷۹)، «بررسی اجمالی تعلیم و تربیت و علم اسلامی»، نشریه نامه علم و دین. شماره ۷ و ۸. ۳۰-۱
- نصر، طاهره (۱۳۹۱)، «درآمدی بر زیبایی‌شناسی هنر اسلامی»، نشریه پژوهش هنر دانشگاه هنر اصفهان. سال سوم. شماره پنجم. ۱۱۱-۱۰۱
- ویلر. ام. تاکستون و حسینی، مهدی (۱۳۷۶)، «جایگاه خوشنویسی در معماری مساجد»، نشریه هنر. شماره ۳۳. ۳۳-۳۳

منابع و مأخذ ترجمه شده:

Books:

- Ahmadi, Babak (1996), Truth and Beauty, Tehran: markaz Publication.
- Astyrln, Henry (1999), Isfahan, Image of Paradise. translated by Jamshid Arjmand. Tehran: Art collection Publication. First Edition.
- Askarchya, Gian Roberto (1998), Art history of Iran(Art of Safavid, Zand, Qajar), Vol 10, translated by Jacob Azhand. , Tehran: Mola Publication. First Edition.
- Afrasiab Pour, Ali Akbar (2002),The worship of beauty in Islamic mysticism. Tehran: Tahoori Publication.
- A group of researchers (2007), Articles Collections of texts and inscriptions of the Islamic era, Tehran: Sazman mirasfarhangy Publication.
- Blair, Sheila and Jonathan M. Bloom (2003),Islamic art and architecture in Iran. translated by Ardeshir Eshraqi. Soroush Publication.
- Burckhardt, Titus (1986),Islamic art, Language and speech, translated by Masoud Rajbnia Tehran: Soroush Publication.
- Ben Hassan Ahmed Shirazi, Jacob (1998), Tohfatul mohebin. Edited by Rana Husseini and Iraj Afshar. Tehran: maktob Publication.
- Burckhardt, Titus (2008), Foundations of Islamic Art, translated by Amir Nasri, Tehran: Haghghat Publication.
- Pope, Arthur Upham (1994), Iranian architecture, translated by Gholam Hossein Afshar, Tehran: Cultural Publications.
- Pope, Arthur Apem Pope, and Ackerman, Phyllis (2009), Satiety in Iranian art. Vol 3. Islamic era architecture. First Edition.
- Jafarian, Rasoul (2007),history of of the Safavid Shia in Iran from beginning to dawn, Qom: Ansarian Publication.
- Rafie Mehrabadi, Abolghasem (1974), National Heritage of Isfahan. Tehran: Anjoman asar melli Publication. First Edition.
- Riahi, Mohammad Hussein (2007), result of days (Proceedings of Science). Isfahan Municipality Recreation and Cultural Organization.
- Sivori, Rajr.m (1994), Safavid Iran. Kambiz translation of a loved one. Tehran: Central.
- Shimmel, Annemarie (2003),Islamic calligraphy, translated by Mahnaz Shayestehfar. Publications Office of Islamic Art.
- Sahragard, Mahdi (2008), Articles Collections of calligraphy. Tehran: Farhangestan Honar Publication.
- Koleini, Mohammad ebne Jacob (1991), Osol Kafi, translated by Hashim Rasouli and Javad Mostafavi, Vol 1. Tehran: Eslamiye Bookstore.

عنوان مقاله: تحلیل مضامین و کارکردهای کتیبه‌های مدارس عصر صفویه اصفهان
نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ

- Kampfer (1985), Kmpfr itinerary in the court of king of Iran, translated by Kay Kavus Jahandari, Tehran: Kharazmi Publication.
- Kiani, Mohammad Yousuf (1998), Architectural decoration in Islamic Iran, Sazman mirasfarhangy Publication.
- Mohsenian Rad, Mahdi (1991), study about Relationship, Tehran: Sorosh Publication. 39-61.
- Nasr, Seyyed Hossein (1981), Science and civilization of Islam, translated by Ahmad Aram, Tehran: Kharazmi Publication., Second Edition.
- Nasr, Seyyed Hossein (2002), Spirituality of knowledge, translated by EnshaAlah Rahmati. Tehran: Sohrevardi Publication.
- Norberg- Schuster, Christian (2008), Meaning in West Architecture, translated by Mehrdad Ghaiyoomi Bidhendi, Tehran: the Academy of Arts.
- Yavari, Hussein, and Hakak Bashi, Sara (2012), studt about trace elements and architectural decorations of Iran.
- Honarfar, Lotfollah (1966), treasures of historical monuments. Isfahan: the publication of saghafi bookstore. second edition.

Articles:

- AlviriMohsen and Gharaati, Hamed (2014), The historical review of the communicative function of art in religious places of Qajar. Motaleat Tarikh Farhangi. Journal of Community history. Years 5. Number 17. 1-20.
- Elyasi, Behroz (2009), Sanctity in Islamic calligraphy, Rahpoye Honar Journal. Number 5. 38-48.
- Aaliyah, Aliye (2011), Symbolic expression in the Islamic architectural decorations, Number 142. Tehran: Mah honar Book.
- Bemanian, Mohamadreza, Momeni, Korosh and Soltanzadeh, Hussein (2012), Comparative study designs and tiling the mosque of S. Chahar Bagh school. Journal of comparative studies art at the University of the Arts, the second number.
- Behpoor, Bavand (2006), inscriptions of Qajar, Tehran: Beautiful Arts Journal, 22.
- Beheshti, Sayed Mohammad (2004), Beauty and use in traditional art, Khiyal Journal. Number 5. 139-145.
- Bizari, Amineh (2010), Inscriptions and their functions, translated by Hamede Nezami. Tehran: Mah honar Book. From 82 to 85.
- Hosseini, Seyed Hashem and Tavousi, Mahmoud (2007), Evolution in Safavid inscriptions by According to Safavid inscriptions in Holy Shrine of Imam Reza (AS), Tehran: Mah honar Book. 91 and 92 number. 58-64.
- Hosseini, Seyed Hashem (2010), Compare Ktybhngary art features in two sets of index Iranian Shiite in Safavid era (Holy Shrine of Imam Reza (AS) and mausoleum of Sheikh Safi Addin ardebili), Islamic Art journal. 11 numbers. 105-132.

- Khanipour, Reza (2005), Inscriptions and making Inscriptions, Tehran: Mah honar Book. 77 and 78 number. 160-164.
- Khani, Somaye , Ahmad Salehi Kakhaki, and spring Taghavi Nejad (2013), A comparative study of architecture and decoration of Chahar Bagh school and school Khargerd. Magazine art comparative studies. From 37 to 51.
- Zomarshidi, Hussein (2012), Evolution in Banaye calligraphy With an emphasis on epigraphic ornaments Hakim Mosque of Isfahan, Islamic Art journal. 14 number. From 101 to 118.
- Shayestehfar, Mahnaz (2002), The Quran, Hadith and Islamic prayers in the inscriptions. Humanities Journal. Special Edition, 23. from 57 to 94.
- Shayestehfar, Mahnaz (2003), Content search in Safavid and Teymooris inscriptions. Humanities Journal, 43. From 62 to 111.
- Shayestehfar, Mahnaz (2006), decorative role and messaging inscriptions in Islamic architecture. Tehran: Mah honar Book.
- Shayestehfar, Mahnaz (2008), Manifestation of Ali (AS) in the inscriptions of Isfahan buildings, Tehran: Mah honar Book, 109 and 110, From 22 to 31.
- Sahragard, Mahdi and Shirazi, Ali Asghar (2011), Effects of changes in calligraphy (sols) on four ninth-century Islamic building inscriptions, Negareh Journal. 14.
- Kazemi, Hamid (2008), Functional classification inscriptions, Tehran: Mah honar Book. 103 and 104, from 78 to 81.
- Kianmehr, Ghobad, and Bahare, Taghavi Nejad (2012), comparative study of inscriptions Tile Chahar Bagh school themes and beliefs of Safavid era. Journal of History, College of Humanities University: 133-157.
- Loloi, Keyvan (2001), four porches Maps in religious schools, Iran shenakht Journal. 16 and 17. From 120 to 131.
- Makinejad, Mahdi (2008), classification inscriptions in Safavid architecture, Articles Collections of calligraphy. Tehran: Farhangestan Honar Publication
- Makinejad, Mahdi (2010), Study about sols inscriptions in Iranian architecture (From Safaviye to Qajar)
- Nasr, Sayed Hossein and Awini, Sayed Mohammad (2001), Overview about education and science in Islam. Nameye Elm and Din Journal, number 7 and 8, 1-30.
- Nasr, Tahereh (2013), Study about aesthetics of Islamic art, Scientific Journal of Pazhuhesh-e Honar. 5. From 101 to 111.
- Wheeler. Um. Takstvn and Hosseini, Mahdi (1998), The role of calligraphy in mosques, Scientific Journal of art. 33. from 20 to 33.

Study in Contents and Functions of the Inscriptions in the Safavid era Schools

Case Study: School- mosque Chaharbagh

- Mohieddin Aghadavoodi (Corresponding Author)
- PhD Student of Comparative & Analytical History of Islamic Art, Shahed University, Tehran, Iran.
- Dr.Iman Zakariaee Kermani
- Assistant Professor, Faculty of Handicrafts, Isfahan University of Art, Iran

Abstract

One of the most important architectural feature of Safavid era is the Linkage and association monuments and particular religious monuments with decorated calligraphy and inscriptions. Schools and Mosque – schools that are places for composing science and servitude, Includes Very good examples of inscriptions.ChaharBagh school-mosque is one of the most prominent monuments of scientific -worship structures, which in terms of architecture, decoration and inscriptions is important. The aim of this study is examining and classifying the contents of the inscriptions of the building, Analyzing and explaining the functions of inscriptions In order to understand the meta-physical aspects of inscriptions well. And answering the key questions like what themes used in the inscriptions of the building and what functions are. Current research is developmental, descriptive – analytical, data are collected from library and through field method and quality of results and findings of research are analyzed. The results indicate that various inscriptions, all are fitted with their content and served the overall aim of building. Contents include Koran, the Hadith, literature, Persian poetry and prose, naming and praising the Prophet, Imam Ali (AS) and other Imams As well as information about the sponsor, presenter and founder of the building. But other aspects of the inscription that is very important is the inscription functions, this functions Achieved from content and Inscriptions structure of the surface and show and clear and hidden functions of them. Inscriptions functions includes seven categories: communicative, educational, aesthetic, ethical ideology, modeling, symbolic minded, the aesthetic and educational functions are prominent of others.

Keywords: Safavid period, Architectural decoration, Inscription, Safavid period Schools, ChaharBagh mosque-school.